

SAMEN THUIS, SAMEN LEVEN, SAMEN GELOVEN

Over wat maakt dat gemeenschap wordt ervaren
in een kerkelijke gemeenschap en hoe dat
religieus wordt geduid

Nathasja Hooiveld-Meijer
Protestantse Theologische Universiteit Groningen
23 december 2022

Samen thuis, samen leven, samen geloven

Over wat maakt dat **gemeenschap** wordt ervaren in een kerkelijke **gemeenschap** en hoe dat religieus wordt **geduid**

Auteur: Nathasja Hooiveld-Meijer

Vakgebied: Praktische Theologie

Protestantse Theologische Universiteit Groningen

Datum: 23-12-2022

Thesisbegeleider: Dr. TTJ Pleizier

Thesisbeoordelaars: Dr. TTJ Pleizier, prof. Dr. HP de Roest

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	5
Hoofdstuk 2: Methodologie	8
2.2 Onderzoeksvraag	8
2.3 Situering onderzoek.....	8
2.3.1 Brede literaire veld	9
2.4 Kernbegrippen	10
2.5 Academisch en maatschappelijk doel	11
2.6 Methode	12
2.6.1 Focusgroep	13
2.6.2 Kwalitatieve interviews	14
2.6.3 Databselectie	15
2.6.4 Data-analyse	15
2.7 Afronding	16
Hoofdstuk 3: Het concept 'gemeenschap' in de praktische theologie en sociale wetenschappen.....	17
3.1 Gemeenschap in de laat-moderne tijd	17
3.2 Believing in belonging.....	18
3.3 Gemeenschap benaderd vanuit het begrip 'koinonia'	19
3.4 Gemeenschap benaderd vanuit het begrip 'sociaal kapitaal'	20
3.5 Gemeenschap benaderd vanuit het begrip 'community'	21
3.6 Een realistische visie op gemeenschap	22
3.7 Gemeenschap in de jongerencontext en in de Zuid-Afrikaanse theologie.	22
3.8 Afronding	24
Hoofdstuk 4: Samen thuis.	25
4.1 Inleiding	25
4.2 Het 'thuis' gevoel.....	27
4.3 Het belang van de persoon.....	30
4.4 Gezamenlijkheid	32
4.5 Herkenbaarheid	34
4.6 Welkom.....	34
4.7 Gezelligheid	35
4.8 Afronding	36
Hoofdstuk 5: Samen leven.	37
5.1 Inleiding	37
5.2 Leven delen.....	37
5.3 Elkaar kennen	39

5.4 Betrokkenheid	40
5.4.1 Naar elkaar omzien.....	40
5.4.2 Meeleven	41
5.4.3 Beschikbaarheid	42
5.4.4 Zorgdragen	42
5.4.5 Samen zaken voor Gods aangezicht brengen.....	42
5.5 Gesprekken.....	42
5.6 Afronding	43
Hoofdstuk 6: Samen geloven.	45
6.1 Inleiding	45
6.2 Gemeenschap ervaren in geloof.....	46
6.2.1 Geloof als kern van de gemeenschap.....	46
6.2.2 God als verbinder van de gemeenschap	48
6.3 Geloven in gemeenschap	49
6.3.1 In gemeenschap geloof ontwikkelen.....	49
6.3.2 In gemeenschap God ontmoeten	50
6.4 Afronding.....	51
Hoofdstuk 7: Afronding	52
7.1 Integratie	52
7.2 Conclusie.....	53
Bibliografie	55
Appendix 1: Data	58
Appendix 2: data-analyse	59
Appendix 3: Datamanagementplan	60

Hoofdstuk 1: Inleiding

Wees allen eensgezind, leef met elkaar mee, heb elkaar lief als broeders en zusters, wees barmhartig en bereid de minste te zijn

1 Petrus 3:8, NBV

De christelijke gemeenschap is een belangrijk onderdeel van de identiteit van de kerk. De kerk krijgt namelijk vorm in “de zichtbare samenkomst van zichtbare mensen op een specifieke plek voor een specifieke handeling”.¹ Met Emil Brunner stelt Kärkkäinen zelfs dat de kerk (Brunner spreekt over het lichaam van Christus) niets anders is dan relatie (fellowship), zowel met elkaar als met Degene die de mensen verbindt: Jezus Christus en de Heilige Geest.² De christelijke gemeenschap heeft daarmee een sociaal aspect, namelijk de relatie met elkaar en de wereld, en een religieus aspect, namelijk de relatie met God. Doordat beide aspecten samen komen in de christelijke gemeenschap is die gemeenschap ook een belangrijk onderdeel van het geloof. Zoals Immink stelt: “het geloof voltrekt zich in een voortdurende wisselwerking met alles wat zich aandient in het leven.”³ Geloof is communicatief en heeft daarom zowel de ander als de Ander nodig.⁴ Die gemeenschap is echter niet vanzelfsprekend en hoe zij wordt ervaren is niet eenduidig. In hoofdstuk 3 wordt een overzicht gegeven hoe in de literatuur wordt geschreven over de ervaring van een (kerkelijke) gemeenschap. In de basis kan gesteld worden dat het ideaal van een christelijke multi-relatieve gemeenschap door de gebrokenheid van de wereld niet volledig vorm kan krijgen noch zonder belemmeringen ervaren kan worden. Het is daarom interessant om te weten hoe die gemeenschap in het dagelijkse en gebroken leven door de mensen die onderdeel zijn van die gemeenschap wordt ervaren en geduid. Daarom is in deze scriptie onderzocht hoe de christelijke gemeenschap wordt ervaren en hoe de twee aspecten, sociaal en religieus, zich tot elkaar verhouden. Ervaren mensen die gemeenschap en zo ja hoe? Wordt gemeenschap altijd ervaren? Waarschijnlijk niet, of toch in ieder geval niet steeds hetzelfde. En wat maakt dat die ervaring wel of niet aanwezig is? Wordt midden in het leven door mensen daadwerkelijk ervaren dat de gemeenschap een belangrijk onderdeel is van de kerk en het geloof? Wordt de gemeenschapservaring door mensen religieus geduid en zo ja hoe? Heeft de religieuze dimensie invloed op de intermenselijke dimensie en ervaren mensen dat God en het geloof de gemeenschap maakt en vormt? Of heeft de intermenselijke dimensie invloed op de religieuze dimensie en wordt in de gemeenschap en ervaring daarvan God gevonden en geloof gevormd? Of is die relatie van de verschillende dimensies complexer en moeilijker uit elkaar te houden dan dat? Vanuit dit soort vragen wordt in deze scriptie gezocht naar het spectrum waarbinnen gemeenschapservaring wordt opgedaan en geduid.

¹ Otto Heinrich Weber en Jürgen Moltmann, *Versammelte Gemeinde: Beiträge zum Gespräch über Kirche und Gottesdienst* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1975), 32; gevonden bij: Veli-Matti Kärkkäinen, *Hope and Community, A Constructive Christian Theology For The Pluralistic World, Volume 5* (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2017), 322.

² Emil Brunner, *The Misunderstanding of the Church* (Cambridge: Lutterworth, 2002), 10–11; gevonden bij: Kärkkäinen, *Hope and Community*, 322–23.

³ Gerrit Immink, *In God geloven: een praktisch-theologische reconstructie* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2003), 27.

⁴ Immink, 27.

De context van dit onderzoek is een maatschappij waarin de binding en participatie aan de zogenaamde ‘klassieke kerk’ afneemt.⁵ De klassieke kerk begrijp ik hierin als een gemeenschap met een (al dan niet eigen) plek van samenkomst, een predikant, leden en wekelijkse samenkomsten (in ieder geval één samenkomst voor een eredienst). Als reactie op de afname van kerkelijke betrokkenheid ontstaan verschillende alternatieve vormen van kerkzijn. De nota “Mozaïek van kerkplekken”⁶ van de Protestantse Kerk in Nederland laat initiatieven als pioniersplekken, monastieke initiatieven, kliederkerken, leefgemeenschappen en huisgemeenten zien. Daarnaast zijn door verschillende schrijvers suggesties gedaan voor aanpassingen binnen de klassieke kerk waarin zij antwoord kan geven op de prevalerende vraag en nood vanuit de maatschappij. Voorbeelden hiervan zijn Pete Ward’s *Liquid Church*⁷ en Sake Stoppels *Oefenruimte*⁸.

Het uitgangspunt voor deze scriptie is de noodzaak van een levende gemeenschap voor een levend geloof. Actieve deelname aan het geheel van het gemeenschapsleven, georganiseerd en ongeorganiseerd, “ontwikkelt, vormt en transformeert op een dynamische manier het persoonlijke geloof”, aldus Maddix.⁹ Dit onderzoek heeft dan ook een missionaire ondergrond: wat maakt een gemeenschap tot een levende gemeenschap waarin geloof wordt ontdekt, gevormd en geleefd. Daarbij is verondersteld dat voor een levende gemeenschap de ervaring van gemeenschap onmisbaar is. Deze veronderstelling wordt in dit onderzoek getoetst.

Mijn hypothese is dat onderzoek naar de ervaring van gemeenschap en de religieuze duiding daarvan kan bijdragen aan het gesprek over hoe de kerk in de huidige maatschappij haar relevantie kan behouden. “Mensen zijn in de samenleving van vandaag voortdurend op zoek naar belevingen en ervaringen die hun diepste innerlijk raken en met een hoge mate van intensiteit gepaard gaan”, aldus Jan van der Stoep.¹⁰ Het is niet voor niets dat gemeenten waarin de ervaring en beleving een grote rol spelen veel nieuwe en vooral ook jonge mensen aantrekken. Dit is zowel zichtbaar in de zeer behoudende kerken waar een grote mate van gemeenschapservaring is, als in de charismatische kerken waarin veel aandacht voor de persoonlijk ervaring is. De relevantie van de kerk zit dan ook niet in het aansluiten op de wereld, aangezien men juist op zoek is naar verdieping en zingeving. De kerk kan wél relevant blijven door manieren te zoeken waarop mensen, die onderdeel zijn van en beïnvloed worden door de maatschappij waarin zij leven, betrokken kunnen worden bij de gemeenschap van Christus en het evangelie. Mijn hoop is dat meer inzicht in hoe mensen ‘gemeenschap’ ervaren in de kerkelijke gemeenschap en hoe zij dat religieus duiden een startpunt kan zijn om na te denken over waar de kerk op in kan zetten om die verbinding te versterken.

Om antwoord te geven op de vraag naar gemeenschapservaring en de religieuze duiding daarvan is gebruik gemaakt van twee typen onderzoek, namelijk literatuuronderzoek en kwalitatief onderzoek. In hoofdstuk 2 is de methodologie verder uiteengezet en verantwoord. In hoofdstuk 3 is vervolgens literatuuronderzoek gebruikt om een beeld te schetsen hoe er al is geschreven over (de ervaring van)

⁵ S. Stoppels, *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013), 100–101; Peter Ward, *Liquid Church*. (Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers, 2013), 77.

⁶ R. de Reuver, Martijn Vellekoop, en Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland., *Mozaïek van kerkplekken: over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn* (Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, 2019).

⁷ Ward, *Liquid Church*.

⁸ Stoppels, *Oefenruimte*.

⁹ Mark A. Maddix, Jonathan H. Kim, en James Riley Estep, *Understanding Faith Formation: Theological, Congregational, and Global Dimensions* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, a division of Baker Publishing Group, 2020), 88 vertaald door mij.

¹⁰ J. van der Stoep en R. Kuiper, *Alles wat je hart begeert? Christelijke oriëntatie in een op beleving gerichte cultuur*. (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2007), 11.

gemeenschap. Daarnaast is kwalitatief onderzoek gebruikt, omdat deze methode zich goed leent om onderzoek te doen naar hoe mensen zelf spreken over ervaringen.¹¹ Aan de hand van een focus groep en interviews is gezocht naar de 'lived experience' en 'lived faith' van mensen die op een of andere manier betrokken zijn bij een plaatselijke gemeente. Binnen één plaatselijke gemeente van de Nederlands Gereformeerde Kerk is gezocht naar de persoonlijke ervaring van een zo divers mogelijke groep mensen qua betrokkenheid bij de gemeente en demografie. In de gesprekken is gezocht naar concrete ervaringen van gemeenschap waarin aspecten kunnen worden ontdekt die maken dat iemand wel of geen gemeenschap ervaart. Daarnaast is gevraagd hoe mensen zelf nadenken over de gemeenschapservaring en wat zij daarin nuttig of belangrijk achten. Tot slot is in de gesprekken gesproken over hoe mensen de relatie tussen de gemeenschapservaring en God of het geloof ervaren, zien of begrijpen. De data die door deze gesprekken zijn verzameld zijn vervolgens geanalyseerd aan de hand van codes en hebben geleid tot de hoofdstukken 4 tot en met 6, waarin aan de hand van de concepten 'samen thuis', 'samen leven' en 'samen geloven' uiteen wordt gezet hoe mensen gemeenschap ervaren en hoe zij dit religieus duiden. In paragraaf 4.1. is uiteengezet hoe de data tot deze structuur heeft geleid. Tot slot is in hoofdstuk 7 een integratie van de gevonden resultaten gegeven en een conclusie.

¹¹ Jennifer Mason, *Qualitative Researching*, Third edition (London: SAGE, 2018), 1.

Hoofdstuk 2: Methodologie

In dit hoofdstuk wordt de methodologie die gebruikt is voor dit onderzoek uiteengezet en verantwoord.

2.2 | Onderzoeksvraag

Deze scriptie richt zich op de volgende hoofdvraag:

“Hoe ervaren mensen ‘gemeenschap’ in een kerkelijke gemeenschap en hoe wordt deze ervaring religieus geduid?”

Op deze vraag is geprobeerd antwoord te geven door middel van de volgende deelvragen:

1. **Hoe wordt over (de ervaring van) gemeenschap geschreven?**
2. **Hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij “gemeenschap” ervaren?**
3. **Wordt die ervaring religieus geduid en hoe wordt daarover gesproken?**

De eerste deelvraag is een theoretische vraag. De twee volgende deelvragen zijn empirische vragen, waarvoor het materiaal zal worden geanalyseerd en waar mogelijk gerelateerd aan bestaande literatuur.

2.3 | Situering onderzoek

In deze scriptie onderzoek ik de beleving van ‘gemeenschap’ door leden van één specifieke plaatselijke geloofsgemeenschap aan de hand van empirisch praktisch theologisch onderzoek. Praktisch theologisch onderzoek bevindt zich op het spectrum tussen systematische theologie en sociale wetenschappen.¹² Hierbij is een goede balans, waarin de empirische werkelijkheid en theologie steeds op elkaar inspelen, belangrijk. “Practical theology’s task is to make practice more theological – and in that way it makes theology more practical”, aldus Cameron e.a.¹³ In de praktische theologie wordt gezocht naar manieren om te spreken over God en geloof in de praktijken.¹⁴ Dat is ook bij dit onderzoek de vraag: hoe ervaren mensen gemeenschap en hoe wordt dat religieus geduid – oftewel waar is God in dat proces? Swinton en Mowat hebben op basis van de pastorale cyclus van Osmer een model ontwikkeld om de praktijk en theologie bij elkaar te brengen.¹⁵ *De eerste stap* omvat de beschrijving van de huidige praktijk, waarin ‘iets’ opvalt op basis waarvan het onderzoek wordt opgezet. In het geval van dit onderzoek is dat de notie dat hoewel er in de kerk vaak wordt gesproken over het belang van gemeenschap dit lang niet altijd zo wordt ervaren. Hierop is in deze scriptie gereflecteerd en verkennend onderzoek is gedaan om erachter te komen wat er speelt rondom dit thema. Ten behoeve hiervan is in paragraaf 2.3.1. een kort overzicht gegeven van de brede zoekresultaten van het literatuuronderzoek. In hoofdstuk 3 is een uitgebreider

¹² Marten van der Meulen, ‘College 2 Methodology Practical Theology’.

¹³ Helen Cameron e.a., *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology* (London: SCM Press, 2010), 17.

¹⁴ Cameron e.a., 21.

¹⁵ John Swinton en Harriet Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, Second edition (London: SCM Press, 2016), 89–94.

overzicht gegeven hoe in de literatuur wordt gesproken over gemeenschap(servaring). Daarmee wordt de eerste deelvraag “hoe wordt over (de ervaring van) gemeenschap geschreven” beantwoord. Deze eerste stap, die de huidige praktijk beschrijft, is vanaf het allereerste idee al theologisch geladen en zo ook de praktijken zelf¹⁶, hoewel dit bij het model van Swinton en Mowat onderbelicht blijft. In *de tweede stap* is de culturele of contextuele analyse gedaan aan de hand van empirische methodes. In paragraaf 2.6 zijn de keuzes voor de empirische methodes in dit onderzoek verantwoord. In de analyse is gekeken hoe respondenten gemeenschap ervaren en wordt daarmee antwoord gegeven op de tweede deelvraag: “hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij “gemeenschap” ervaren?” In het bijzonder is gelet op de theologische duiding van de respondenten en de theologische laag in de praktijken (het concept ‘gemeenschap’) waar zij aan deelnemen. In dit onderzoek gaat het dan om hoe de respondenten de ervaring van gemeenschap wel of niet religieus duiden en welke theologie verweven is met de praktijken die zij benoemen als bijdrager of remmer in de ervaring van gemeenschap. Dit geeft antwoord op de derde onderzoeksvraag: “Wordt die ervaring religieus geduid en hoe wordt daarover gesproken?” In *de derde stap* wordt de theologie expliciet gemaakt, wanneer in de gevonden data de impliciete en expliciete theologische lading naar voren wordt gebracht. In deze stap zullen de gevonden data worden gerelateerd aan de literatuurstudie in hoofdstuk 3 (deelvraag 1) en aan eventuele nieuwe literatuur die relevant blijkt te zijn. De uitwerking van de tweede en derde stap is weergegeven in de hoofdstukken 4 tot en met 6, waarin de gevonden data is gestructureerd in de thema’s ‘samen thuis’, ‘samen leven’ en ‘samen geloven’. Paragraaf 4.1. geeft de reden voor deze structurering.

Naast de brede noemer ‘praktische theologie’ valt dit onderzoek (deels) onder de *congregational studies*. Binnen deze discipline bezinnen zowel sociale wetenschappers als theologen zich op de wisselwerking tussen geloofsgemeenschappen en het publieke domein.¹⁷ Daarnaast wil men de geleefde realiteit van de geloofsgemeenschappen beter begrijpen.¹⁸

2.3.1 | Brede literaire veld

Voor het theoretisch hoofdstuk ben ik begonnen met een uitgebreide zoekopdracht in WorldCat. Hierbij zijn de volgende zoekwoorden (in Nederlands, Engels en Duits) gebruikt in verschillende combinaties: gemeenschap, ervaring (God), geloofsgemeenschap, belonging, ontmoeten (God), God ontmoeten in de ander, ‘congregation’, identificeren. Uit deze zoekopdrachten kwam naar voren dat er veel is geschreven over gemeenschap, maar zeer weinig over de ervaring van gemeenschap. In algemene zin kwamen de volgende thema’s naar voren. Ten eerste is er veel geschreven rondom gemeenteopbouw en de kenmerken van een geloofsgemeenschap. Ik noem slechts enkele voorbeelden uit een zee aan literatuur. Handreikingen voor kerken en gemeenschappen in de moderne tijd zijn geschreven door Pete Ward (*Liquid Church*)¹⁹, Sake Stoppels (*Oefenruimte*)²⁰ en Henk de Roest (*Huis voor de ziel*)²¹. Ik noem deze drie schrijvers, omdat zij dichtbij het onderwerp van deze scriptie liggen in de zin dat ze zoeken naar een manier van kerk-zijn die mensen raakt en

¹⁶ Cameron e.a., *Talking about God in Practice*, 51.

¹⁷ Rein Brouwer, *Geloven in gemeenschap: het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap* (Kampen: Kok, 2009), 19.

¹⁸ Nancy T. Ammerman, *Studying Congregations: A New Handbook* (Nashville, TN: Abingdon Press, 1998).

¹⁹ Ward, *Liquid Church*.

²⁰ Stoppels, *Oefenruimte*.

²¹ Henk de Roest, *Een huis voor de ziel: gedachten over de kerk voor binnen en buiten* (Zoetermeer: Meinema, 2010).

betreft op het evangelie. In die zin draagt hun werk indirect bij aan de bezinning op de ervaring van gelovigen in de gemeenschap. Op het gebied van de relatie tussen gemeenschappen en geloof zijn Rein Brouwers *Geloven in gemeenschap*²² en Nancy Tatom Ammerman's *Congregation & Community*²³ interessant, omdat ze praktisch theologisch onderzoek doen in kerkelijke gemeentes. Ten tweede kwamen er onderzoeken naar boven die gedaan zijn in de Zuid-Afrikaanse context met betrekking tot gemeenschap en met name liturgie.²⁴ Dit is mogelijk te verklaren door de grotere culturele waarde van gemeenschap in vergelijking met de Nederlandse cultuur. Een andere specifieke groep waarin onderzoek is gedaan naar gemeenschap is jongeren.²⁵ Dit is mogelijk te verklaren door het belang van onderlinge relaties voor de geloofsontwikkeling bij jongeren. Als het gaat om ervaring zijn er vooral onderzoeken gevonden over welke ervaringen mensen opdoen bij specifieke *practices* of in een bepaalde soort geloofsgemeenschap (bijvoorbeeld onderzoek naar nieuwe vormen van kerkzijn). Daarnaast zijn er onderzoeken naar Godservaring in het algemeen, maar niet specifiek in de gemeenschapservaring. Tot slot kwamen er meer bijbels theologische, exegetische, systematische en filosofische benaderingen naar boven. Dit komt slechts een enkele keer op de achtergrond in deze scriptie naar voren in hoofdstuk 3 en in de duiding van de data, aangezien de focus van deze scriptie de geleefde ervaring is en niet zozeer de theoretische en normatieve duiding van de (kerkelijke) gemeenschap.

2.4 | Kernbegrippen

In deze scriptie komen een aantal kernbegrippen voor. Het gaat om de volgende concepten:

Geloofsgemeenschap. In de meest smalle betekenis gaat het hier om een gemeenschap die als één van de kernmerken het geloof heeft. In dit onderzoek gaat het dan specifiek om het christelijk geloof. In de laatste jaren is er in Nederland een steeds grotere verscheidenheid aan christelijke geloofsgemeenschappen. De meer klassieke 'kerkgemeenschappen' worden vergezeld door bijvoorbeeld stadskloosters, huisgemeenten en pioniersplekken. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in een klassieke 'kerkgemeenschap'. De klassieke kerkgemeenschap begrijp ik hierin als een gemeenschap met een (al dan niet eigen) plek van samenkomst, een predikant, leden en wekelijkse samenkomsten (in ieder geval één samenkomst voor een eredienst). De resultaten moeten dan ook in eerste instantie in deze context worden begrepen. Daarbij staat de mogelijkheid open dat dezelfde, of soortgelijke, conclusies zouden kunnen gelden voor de ervaring van gemeenschap in andere soorten geloofsgemeenschappen.

Gemeenschap. Wanneer er in dit onderzoek wordt gesproken over 'gemeenschap' gaat het niet om een organisatorische vorm. Meer gaat het om de verbondenheid met elkaar, een bepaalde mate van

²² Brouwer, *Geloven in gemeenschap*.

²³ Nancy T. Ammerman, Arthur Emery Farnsley II, en Tammy Adams, *Congregation & Community* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1997).

²⁴ E. Kloppers, 'Veni, Veni, o Oriens ... Die Erediens as Kommunikatiewe Handeling Gerig Op Oriëntering, Uitdrukking, Verandering En Verbintenis', *In Die Skriflig/In Luce Verbi* 37, nr. 1 (1 augustus 2003): 115–28; W.C. Kloppers, 'Ervaringsgeoriënteerde geloofsoordrag: geloofwaardige waarheid', *Verbum et Ecclesia* 24, nr. 1 (2003): 104–12; Tania Van Wyk, 'Om saam te weet en dan te luister: Edward Schillebeeckx se begrip Deus Humanissimus as die kerk se gewete : original research', *HTS : Theological Studies* 69, nr. 1 (2013): 1–10, <https://doi.org/10.4102/hts.v69i1.1983>.

²⁵ Marcel Barnard e.a., 'Being together in youth worship: an empirical study in Protestant Dutch contexts : original research', *HTS : Theological Studies* 71, nr. 2 (2015): 1–10, <https://doi.org/10.4102/hts.v71i2.2832>; Harmen van Wijnen en Marcel Barnard, 'Connected to the wellspring: ecclesiological capabilities of small groups of adolescents', *International Journal for the Study of the Christian Church* 13, nr. 3 (1 augustus 2013): 208–21, <https://doi.org/10.1080/1474225X.2013.823035>.

eenheid. Het gaat daarmee over de relationele dimensie. Dit begrip zal verder worden uitgediept in hoofdstuk 3, waar in de literatuur wordt gezocht naar hoe over (de ervaring van) gemeenschap wordt geschreven.

Ervaring. In dit onderzoek wordt specifiek gezocht naar de *ervaring* van gemeenschap die mensen hebben. Ervaringen zijn complex om te onderzoeken, omdat ze altijd ge(re)construeerd zijn.²⁶ Meerdere vertaalslagen moeten worden gedaan: door de respondent die vertelt over de ervaring, door de onderzoeker die de ervaring hoort en vervolgens door de onderzoeker die de ervaring beschrijft en interpreteert. In dit onderzoek wordt onderzoek gedaan naar specifiek de godsdienstige ervaring. Daarbij wordt onderzocht hoe de gemeenschapservaring van respondenten in relatie staat tot hun geloof in God. Om deze op het spoor te komen worden zowel een focusgroep als individuele interviews gebruikt. Hierbij wordt voor ogen gehouden dat de ervaring van een ander nooit volledig kan worden begrepen en beschreven. Het gaat in dit onderzoek dus over wat mensen vertellen over hun ervaringen. Daarbij speelt zowel de gevoelsdimensie als de reflectie op hoe, waarom en waar een rol. De gebruikte methoden zelf zijn ook geladen met ervaring. Er wordt niet alleen gesproken over ervaring, maar er wordt ook ervaring opgedaan in de focusgroep en interviews die kunnen beïnvloeden hoe over ervaring wordt gesproken.

2.5 | Academisch en maatschappelijk doel

Vanuit de sociale wetenschappen wordt gekeken naar maatschappelijke tendensen in gemeenschapsvormen.²⁷ Een belangrijke lijn daarin is de ontwikkeling van een maatschappij waarin de groep waartoe je behoort voor een groot deel het leven bepaalt naar een maatschappij waarin het individu leidend is. Toch wordt steeds meer duidelijk dat de behoefte aan gemeenschap nog steeds groot is. Ook vanuit de theologie is op verschillende vlakken geschreven over gemeenschap. Bijvoorbeeld vanuit de Bijbelste theologie, de systematische theologie en de ecclesiologie. In al die verschillende benaderingen is echter weinig aandacht voor de manier waarop gemeenschap wordt ervaren. Als een groep mensen tot een gemeenschap is geworden betekent dat nog niet dat ieder lid van die gemeenschap, op elk moment en op dezelfde manier die gemeenschap ervaart. Het betekent ook niet dat het (altijd) een gezonde gemeenschap is waarin gezonde ervaringen op worden gedaan. En tot slot betekent het niet dat mensen überhaupt iets van die gemeenschap ervaren. Dit is waar dit onderzoek hoopt een bijdrage te leveren aan het gesprek over de christelijke gemeenschap: inzicht in die ervaringen en de oorzaken daarvan, als beginpunt voor kerken om op in te spelen.

Dit leidt ook tot een maatschappelijke bijdrage. Veel kerken hebben te maken met zowel verminderde participatie en lidmaatschap als met gemeenteleden die worstelen met eenzaamheid en zingevingstekort. Dit onderzoek zou (een aanzet tot) een handvat kunnen zijn voor kerken(raden) bij het zoeken naar een manier om hiermee om te gaan. Door inzicht te krijgen in hoe mensen gemeenschap ervaren kan inzicht worden verkregen in hoe eenzaamheid en verminderde binding kan worden aangekaart. En door meer te weten te komen over hoe die ervaring religieus geduid wordt kunnen handvetten worden gevonden om te kunnen beantwoorden aan of aansluiten op de zingevingssnood.

²⁶ Mason, *Qualitative Researching*, 64.

²⁷ Belangrijk in relatie tot geloofsgemeenschappen zijn daarin: Abby Day, *Believing in Belonging: Belief and Social Identity in the Modern World* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Grace Davie, *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*, Making Contemporary Britain Series (Oxford: Blackwell, 1994).

2.6 | Methode

Voor dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van *kwalitatief onderzoek* om kennis te vergaren over de beleving van gemeenschap door leden van een specifieke plaatselijke geloofsgemeenschap. Kwalitatief onderzoek is hier geschikt voor, omdat zij gericht is op hoe iets werkt in een specifieke context en welke verhalen mensen vertellen over hun ervaringen en de betekenissen die zij daaraan geven. Hiermee wordt niet gezocht naar een algemeen overkoepelend beeld, maar juist naar “een breed spectrum van dimensies van de sociale werkelijkheid, inclusief de gelaagdheid en complexiteit van het alledaagse leven, de betekenisgeving, ervaringen en verbeeldingen van onze deelnemers aan het onderzoek, de manier waarop sociale processen, instituten en relaties werken en de significantie van de betekenis die zij genereren.”²⁸

Het kwalitatieve onderzoek zal worden gedaan aan de hand van een *case study*. Hier is om verschillende redenen voor gekozen. Ten eerste is deze scriptie gebonden aan de beperkingen die een relatief klein en kort onderzoek met zich meebrengt. Ten tweede zorgt binnen die beperkte tijd een grotere spreiding voor meer versnippering van de data. Door voor een case study van één gemeente te kiezen, kan de context goed meegewogen worden en kan binnen die ene context gezocht worden naar diversiteit in de respondenten.²⁹ Al het empirisch materiaal zal worden verzameld in één Nederlands Gereformeerde Kerk. De conclusies die hieruit worden getrokken zijn daarmee hoogstens indicatief voor andere gemeenten, aangezien er niet is gekeken of bij verschillende variabelen dezelfde bevindingen blijven bestaan.³⁰ Toch kan het zinnige indicaties opleveren voor andere contexten die verder kunnen worden onderzocht. Hierbij moet wel een kanttekening worden geplaatst: in strikte zin is er geen sprake van een case study omdat er te weinig respondenten zijn om iets te kunnen zeggen over wat ‘de gemeente’ (de case) zegt over gemeenschapservaring.³¹ Het gaat er dus vooral om dat er is gekozen voor één specifieke gemeenschap, waarbij de theologische en culturele context van die gemeente de kaders biedt waarbinnen de resultaten mogelijk kunnen worden begrepen. In een gemeenschap in een ander deel van het land of van een andere denominatie zouden mogelijk andere resultaten naar voren komen.

Voor het verzamelen van het empirisch materiaal zullen verschillende methoden worden gebruikt. Door de triangulatie die op deze manier ontstaat kan de onderzoeksvraag van verschillende kanten worden bekeken en wordt rechtgedaan aan de multi-dimensionaliteit van de sociale werkelijkheid van gemeenschap en ervaring.³² De Roest stelt dat praktisch-ecclesiologisch onderzoek de kerkelijke praktijk nooit met één enkele methode kan benaderen.³³ De realiteit is namelijk complex en kan enkel door interpretatie heen worden begrepen, waarmee zij polyvalent en interpretatief is.³⁴ De sociale werkelijkheid zie ik, met Mason, als een multidimensionale en steeds in beweging zijnde werkelijkheid.³⁵ Daarom moet er rekening mee worden gehouden dat in het onderzoek, de interviews en de focusgroep, de werkelijkheid mede wordt gevormd. De deelnemer vertelt het verhaal, de onderzoeker interpreteert, de deelnemer reageert hierop en verandert, verdiept of verbreedt daarbij de betekenisgeving van de ervaring en doet ook nieuwe ervaringen op. Het empirisch materiaal zal worden verzameld door middel van een focusgroep en individuele

²⁸ Mason, *Qualitative Researching*, 1, vertaald door mij.

²⁹ Mason, 166.

³⁰ Henk de Roest, ‘The Focus Group Method in Practical Ecclesiology: Performative Effects and Ecclesiological Rationale’, *Ecclesial Practices* 2, nr. 2 (2015): 242.

³¹ Mason, *Qualitative Researching*, 168.

³² Mason, 190.

³³ Roest, ‘The Focus Group Method in Practical Ecclesiology’, 242–43.

³⁴ Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, 35–36.

³⁵ Mason, *Qualitative Researching*, 64, 85–86, e.a.

interviews. Daarbinnen zal deels gebruik worden gemaakt van *narrative inquiry*. Dit is een strategie waarbij “ervaringen” (*experiences*) aan het licht worden gebracht om deze te analyseren in de context van de persoonlijke betekenisgeving.”³⁶ Door in te stappen bij de verhalen van mensen komt ruimte voor een breed scala aan ervaringen en betekenissen.³⁷ Reflectieve en duidende vragen zullen volgen om verduidelijking, verdieping en verbreding te geven. In onderstaande paragrafen worden de methodes verder besproken. Er zal geen gebruik gemaakt worden van participerende observatie. Deze methode wordt gebruikt in etnografisch onderzoek om een *thick description* van een gemeente te geven.³⁸ In dit onderzoek gaat het niet om de gemeente als geheel, maar om de individuele ervaring van individuele mensen. Daarnaast is ervaring moeilijk te observeren en kan dat het beste benaderd worden door iemands eigen verwoording.

Voor het bepalen van de empirische methodes die in dit onderzoek worden gebruikt geven de twee fundamentele vragen van Mason richting.³⁹ De ontologische vraag stelt de entiteiten van het onderzoek in vraag. Voor dit onderzoek zijn de entiteiten *verhalen* over de *ervaring* (van gemeenschap) en *betekenisgeving* (duiding van die ervaring). De tweede, epistemologische vraag, stelt in vraag wat er geldt als kennis of data. Kennis over ervaringen en betekenisgeving zijn altijd beperkt. Ze zijn niet meetbaar en kunnen enkel worden benaderd via de verhalen van mensen. De data zijn dan ook dat wat mensen zeggen te ervaren en hoe zij dat zelf zeggen te duiden, meer dan hoe zij het feitelijk ervaren of duiden.

2.6.1 | Focusgroep

Het doel van een focusgroep is het vergaren van het perspectief van de deelnemers op een specifiek thema.⁴⁰ Meer toegespitst gaat het dan om (1) thema’s op het spoor komen die in een individueel interview niet naar boven komen en (2) ontdekken hoe betekenis wordt gegeven aan het thema in relatie tot de ander. Dit leidt tot de twee redenen om in dit onderzoek de methode van de focusgroep in te zetten.

Ten eerste wordt de focusgroep gebruikt voor het in kaart brengen van het thema en zo te dienen als inspiratie voor de – meer gestructureerd – individuele interviews. Volgens De Roest kunnen thema’s opkomen die buiten interviewvragen vallen en thema’s zo prevalent blijken dat ze in interviews worden uitgediept.⁴¹ Volgens Bryman geeft de focusgroep veel informatie, omdat men elkaar uitdaagt, de visie kan worden verduidelijkt en aangepast, men kan instemmen en er meer vrijheid is om zelf thema’s aan te dragen dan in interviews (de moderator stuurt zo min mogelijk).⁴²

Ten tweede wordt de focusgroep gebruikt om licht te werpen op het groepsproces van gemeenschapservaring in een geloofsgemeenschap. Dat is belangrijk omdat pluraliteit in methodes gericht op groepsprocessen meer recht doen aan de complexiteit van de werkelijkheid, aldus de Roest met Clare Watkins.⁴³ De focusgroep is passend, omdat hierin de manier waarop “individuen collectief een fenomeen begrijpen of er betekenis aan geven” zichtbaar wordt.⁴⁴ De performativiteit

³⁶ Henk de Roest, *Collaborative Practical Theology: Engaging Practitioners in Research on Christian Practices*, *Theology in Practice*, 2352-9288, volume 8 (Leiden; Brill, 2020), 228, vertaald door Nathasja Hooiveld.

³⁷ Roest, 229.

³⁸ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 18.

³⁹ Mason, *Qualitative Researching*, 14–16.

⁴⁰ Alan Bryman, ‘Focus Groups’, in *Social Research Methods*, door Alan Bryman, Fifth edition (Oxford; Oxford University Press, 2016), 480.

⁴¹ Roest, ‘The Focus Group Method in Practical Ecclesiology’, 239.

⁴² Bryman, ‘Focus Groups’, 475.

⁴³ Roest, ‘The Focus Group Method in Practical Ecclesiology’, 237.

⁴⁴ Roest, 239.

van de focusgroep moet in het oog worden gehouden: betekenisgeving ontstaat en verandert in het gesprek en ook de groep wordt gevormd door het gezamenlijke proces.⁴⁵ Zo kan ook de focusgroep zelf een moment van gemeenschapservaring zijn.

De Roest geeft een overzicht van de nadelen van de focusgroep: naleving, identificatie, conformiteit en 'expert knowledge'.⁴⁶ Dit betekent respectievelijk het gewenste antwoord geven, hetzelfde antwoord geven als iemand die je graag mag, het sociaal geaccepteerde antwoord geven en afsluiten van de discussie wanneer de mening anders is dan die van de meerderheid. Aan die laatste voegt Bryman toe dat zij die onderdeel zijn van de groep geneigd zijn minder kritisch te worden. Deze nadelen kunnen ingezet worden om het verschil te ontdekken tussen individuele en collectieve ideeën met betrekking tot het thema van onderzoek.⁴⁷

Aan het begin van de focusgroep wordt informatie verschaft over het onderzoek en wat er met de data gebeurt en wordt gevraagd om informed consent.

2.6.2 | Kwalitatieve interviews

De focusgroep wordt gecombineerd door de individuele interviews. In de focusgroep zorgt de afwezigheid van een strakke structuur, dat de deelnemers voor een groot deel bepalen wat er wordt besproken.⁴⁸ In de persoonlijke interviews kan iets meer structuur aangebracht worden en specifieker worden doorgevraagd. Dit sluit niet uit dat deelnemers nog steeds zelf bepalen wat ze wel en niet delen. Daarnaast zijn kwalitatieve interviews gebaseerd op het idee dat die ervaringen iets van betekenis zeggen over de sociale realiteit. Dit maakt ze geschikt om de ervaring van mensen te achterhalen.⁴⁹ Bij de interviews zal ik gebruik maken van vragen om zich bepaalde situaties voor de geest te halen en te doorlopen, zodat situationele kennis gevonden kan worden.⁵⁰ Voor de analyse van de data zullen er interpretatieve thema's worden gezocht waarop de analyse en het argument kan worden gebouwd.⁵¹ Aan het begin van alle interviews wordt informatie verschaft en worden de deelnemers gevraagd om informed consent.

Er zijn ook een aantal methodologische beperkingen. Om de data uit het interview te kunnen gebruiken maak je aannames over de interactie tussen de context en feiten. Hierbij is oog voor de complexiteit, die nooit helemaal te vatten is, belangrijk⁵² en moet de eigen rol in de interpretatie concreet benoemd worden.⁵³ Daarnaast neemt de interviewer actief en reflexief deel aan het interview en heeft daarmee invloed op de gevonden data.⁵⁴ Hier moet in de analyse rekening mee gehouden worden.

⁴⁵ Roest, 251–52.

⁴⁶ Bryman, 'Focus Groups', 489; Roest, 'The Focus Group Method in Practical Ecclesiology', 241.

⁴⁷ Bryman, 'Focus Groups', 489.

⁴⁸ Roest, 'The Focus Group Method in Practical Ecclesiology', 239.

⁴⁹ Mason, *Qualitative Researching*, 63.

⁵⁰ Mason, 64.

⁵¹ Mason, 65–66.

⁵² Mason, 65.

⁵³ Mason, 76.

⁵⁴ Mason, 66.

2.6.3 | Dataselectie

De Nederlands Gereformeerde Kerk ziet zichzelf als een evangelische gereformeerde kerkgemeenschap. Daarmee staat deze gemeenschap in de gereformeerde traditie, maar is er naast de ratio ook veel aandacht voor de ervaring. In dat licht is het interessant om juist in deze gemeenschap te onderzoeken hoe gemeenteleden gemeenschap ervaren en hoe zij dat religieus duiden. Vijf Nederlands Gereformeerde Kerken en, met het oog op de hereniging op D.V. 1 mei 2023, Gereformeerde Kerken vrijgemaakt zijn benaderd. 3 hiervan reageerden positief en met de gemeente die het eerst reageerde is het onderzoek opgestart. De scriba heeft geholpen bij het vinden van respondenten. Daarbij waren de gegeven criteria: 6-8 mensen voor de focusgroep en 6-8 anderen voor de interviews en zoveel mogelijk diversiteit in mate en duur van betrokkenheid bij de gemeente. 6 deelnemers werden gevonden voor de focusgroep, 5 waren aanwezig. In de week van de focusgroep zijn twee verdiepende interviews gehouden met deelnemers van de focusgroep. In de week daarna werden 5 interviews gehouden. In appendix 1 is een overzicht opgenomen van de respondenten, inclusief informatie over geslacht, leeftijd, betrokkenheid en datum van betrokken raken bij de gemeente. Via het kerkblad en sociale media is extra opgeroepen aan jongeren om deel te nemen. Aan alle huidige deelnemers is een informatieblad meegegeven om eventueel door te geven aan geïnteresseerden.

2.6.4 | Data-analyse

De data zijn in drie rondes geanalyseerd. In appendix 2 is hiervan een schematisch overzicht gegeven. In de eerste ronde is de focusgroep en het interview met R6 getranscribeerd en gecodeerd. Hier kwamen 327 codes uit die vervolgens zijn gecomprimeerd tot 100 codes opgedeeld in 19 groepen. In de tweede ronde zijn 3 interview (R4, R5 en R7) getranscribeerd, gecodeerd en zijn de codes gecomprimeerd. Hiervoor zijn de codes en groepen uit ronde 1 gebruikt en zo nodig aangevuld. Het totaal kwam hiermee op 140 codes in 21 groepen. In de derde ronde zijn de overige interviews (R8 t/m R9) nageluisterd en de stukken die aanvullend of verhelderend waren getranscribeerd en gecodeerd met gebruik van de codes en groepen uit de vorige rondes en eventueel aanvullingen. Hier kwam een totaal van 147 codes opgedeeld in 21 groepen uit. Binnen die groepen zitten thema's die daarbij meespelen en ook gebruikt zijn in de analyse. De groepen zijn tussen ronde 2 en 3 hetzelfde gebleven, maar de 7 nieuwe codes in ronde 3 voegden nuances toe binnen die groepen. De uiteindelijke 21 groepen zijn weergegeven in appendix 2. Sommige groepen zijn functioneel in plaats van inhoudelijk, zoals 'concreet verhaal', 'omstandigheden' en 'overig'. De groep 'activiteiten' gaf kleur aan andere inhoudelijke groepen en thema's binnen de groepen. De groep 'predikant' kwam maar een enkele keer voor en was daarmee niet een algemene lijn door de data heen en is in de bespreking niet meegenomen.

2.7| Afronding

In dit hoofdstuk is uiteengezet hoe het onderzoek is opgezet om erachter te komen hoe mensen 'gemeenschap' ervaren in een kerkelijke gemeenschap en hoe deze ervaring religieus wordt geduid. Er wordt gebruik gemaakt van literatuurstudie om antwoord te geven op de eerste deelvraag "Hoe wordt over (de ervaring van) gemeenschap geschreven?". Dit wordt beschreven in hoofdstuk 3. Dit theoretisch kader biedt de context en kaders waarbinnen de gevonden data kan worden begrepen en geduid. Vervolgens wordt aan de hand van kwalitatief onderzoek geprobeerd antwoord te geven op de laatste twee deelvragen: "Hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij "gemeenschap" ervaren?" (hoofdstuk 4 en 5) en "Wordt die ervaring religieus geduid en hoe wordt daarover gesproken?" (hoofdstuk 6) Hiervoor wordt de data uit een focusgroep en 7 interviews gebruikt. Deze data zijn gecodeerd om thematische ideeën die een rol spelen in de ervaring van gemeenschap en de al dan niet religieuze duiding daarvan op het spoor te komen. Deze ideeën zijn ondergebracht in drie overkoepelende thema's: samen thuis (hoofdstuk 4), samen leven (hoofdstuk 5) en samen geloven (hoofdstuk 6). In paragraaf 4.1. wordt besproken hoe deze onderverdeling tot stand is gekomen.

Hoofdstuk 3: Het concept ‘gemeenschap’ in de praktische theologie en sociale wetenschappen.

Zoals beschreven in het tweede hoofdstuk over methodiek is er veel geschreven over de thema’s die raken aan het onderwerp van deze scriptie, maar toch net over andere onderwerpen gaan. In dit theoretisch kader wordt dieper ingegaan op de voor deze scriptie relevante concepten en fenomenen. Daarmee wordt antwoord gegeven op de eerste deelvraag “Hoe wordt over (de ervaring van) gemeenschap geschreven?”.

3.1 | Gemeenschap in de laat-moderne tijd

Dat ‘gemeenschap’ een belangrijk concept is in de kerkelijke gemeente is een breed geaccepteerd feit. Volgens Koffeman staat deze term in kerkelijk jargon voor sociale cohesie en wordt het beschouwd als kernkwaliteit van kerk-zijn.⁵⁵ Die ‘gemeenschap’ komt, aldus Stoppels, voort uit het wezen van de triniteit, waardoor de relatie tussen gelovigen onderling getekend wordt.⁵⁶ Stoppels haalt Berkhof aan die stelt “menselijkheid is altijd medemenselijkheid” en stelt dat daarom de relatie met God alleen kan worden beleefd “in een gemeenschap waarin zij elkaar steunen en door elkaar verrijkt worden”.⁵⁷ Stoppels stelt dat daarom gemeenschap ook in een geïndividualiseerde tijd onopgeefbaar blijft.⁵⁸ De sociale wetenschappen laten zien dat de manier waarop sociale verbanden – en cohesie – ontstaan is veranderd. Zo wordt er gesproken over *communities light* waarin sprake is van *weak ties* in plaats van *strong ties*.⁵⁹ *Weak ties* zijn een teken van individualisering, waarbij de gemeenschapszin afneemt door minder deelname aan groepsactiviteiten en een toenemende onafhankelijkheid.⁶⁰ Door de secularisering die ik met Modderman begrijp als “veranderende waardering door het subject van de waarheid”, in plaats van afgenomen relevantie van religie, krijgt de gemeenschap een andere rol.⁶¹ Zij voorziet niet meer in zingeving door middel van dogma’s en onderwijs, maar door kaders te geven en een plek te bieden voor onderlinge relaties tussen gemeenteleden waarbinnen persoonlijke betekenisgeving wordt gevonden.⁶² ‘Gemeenschap’ is daarmee juist in een geïndividualiseerde en gesecculariseerde maatschappij uitermate belangrijk. Binnen die gemeenschap kunnen individuele maar ook gezamenlijke betekenissen worden gevonden. Want het is juist een gebrek aan gedeelde overtuigingen die zorgen voor verminderde gemeenschapsbinding.⁶³ Kees Schuyt spreekt over *perspectivische gemeenschappen*, waarbij verschillende ideeën over de werkelijkheid juist voor verbinding zorgen en eenheid gevonden wordt

⁵⁵ L.J. Koffeman, *Het goed recht van de kerk: een theologische inleiding op het kerkrecht* (Kampen: Kok, 2009).

⁵⁶ Stoppels, *Oefenruimte*, 50.

⁵⁷ H. Berkhof, *Christelijk geloof: een inleiding tot de geloofsleer*, 5e herz. dr (Nijkerk: Callenbach, 1985), 357; gezien bij: Stoppels, *Oefenruimte*, 50.

⁵⁸ Stoppels, *Oefenruimte*, 50.

⁵⁹ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 9; volgens Modderman zijn ‘weak ties’ verbindingen met gelijkgezinden die snel wisselend met de steeds wisselende persoonlijke voorkeuren, zie: J. Modderman, *Kerk [in] Delen. Van leergemeenschap naar ontmoetingsgemeenschap* (Kampen: Kok, 2008), 156.

⁶⁰ Modderman, *Kerk [in] Delen*, 152.

⁶¹ Modderman, 149.

⁶² Modderman, 152.

⁶³ Modderman, 150; Stoppels, *Oefenruimte*, 100–101.

in verscheidenheid.⁶⁴ Dit sluit aan bij Baumert's exegese van het woord *koivwv*, zoals gevonden bij Brouwer, waarin hij ontdekt dat 'gemeenschap' en veelvormigheid hand in hand gaan in het woordveld *koinonia*.⁶⁵ In plaats van diversiteit toe te dekken wordt het erkend en aanvaard en de spanning uitgehouden. Mocht er verschil zijn tussen de respondenten in de mate waarin zij 'gemeenschap' ervaren, zou het interessant zijn om te kijken of dit wellicht terug te voeren valt op een gebrek aan (ruimte voor) diversiteit.

3.2 | Believing in belonging

Wanneer wordt nagedacht over een kerkelijke gemeenschap en hoe dat aan God is gerelateerd, komen 'de drie grote B's van religie' aan de orde: *belonging*, *believing* en *behaving*.⁶⁶ *Belonging* zou een verwoording van gemeenschapservaring kunnen zijn, maar uit dit onderzoek zou ook kunnen blijken dat dit slechts een onderdeel ervan is. *Believing* verwijst naar het 'iets' hebben met God, wat verschillend invulling kan krijgen. En *behaving* wordt gevonden in de *practices* (in de kerk of in het dagelijks leven) waarin mensen mogelijk gemeenschap ervaren. Een vierde aspect, onder andere beschreven door Vassilis Saroglou is *Bonding*, de emotionele dimensie van religie⁶⁷, waarin "zelf-transcenderende ervaringen het individu verbindt met wat diegene ziet als transcendent realiteit [God], anderen en/of zichzelf"⁶⁸. Day vond in haar empirisch onderzoek dat identiteit wordt beschreven in relatie tot de ander of tot iets, waarbij het woord 'belonging' een belangrijke rol speelt. Naast persoonlijke identiteit geeft het ook een culturele identiteit (inclusief normen en waarden), wat de grenzen aangeeft van wie er binnen en buiten de gemeenschap valt.⁶⁹ In een christelijke gemeenschap geeft dit spanning, omdat er juist vanuit missiologisch oogpunt openheid voor nieuwe binnenkomers moet zijn. Tegelijkertijd is het zowel voor mensen die 'erbij horen' en mensen die 'erbij willen horen' nodig dat duidelijk is wat het betekent om onderdeel te zijn van die gemeenschap. Stoppels laat zien dat juist onduidelijkheid daarover zorgt voor afname van binding aan de gemeenschap.⁷⁰ Een andere eigenschap van 'gemeenschap' is volgens Abby Day de relationaliteit, die door christenen wordt gezien als kern religieus concept dat vorm krijgt in de manier waarop men naar de wereld en naar God kijkt.⁷¹

Hoe *believing* en *belonging* zich tot elkaar verhouden wordt verschillend geïdentificeerd. Grace Davie ziet in haar onderzoek dat geloven steeds meer plaatsvindt zonder dat er sprake is van *belonging*.⁷² *Belonging* wordt daarbij gemeten aan kerkgang of andere vormen van participatie. Dit is een breed geaccepteerd idee geworden van ontkerkelijkheid en geloof in de privésfeer. Day trekt dit idee in twijfel. Vertrekkend vanuit twee verschillende antropologische visies waarbij geloof ofwel 'pre-

⁶⁴ Kees Schuyt, 'Waar is de gemeenschap gebleven?' (Negende J.H. van Oostbreelezing., Hilversum, maart 2007).

⁶⁵ Norbert Baumert, *Koinonein und Metechain - synonym? Eine umfassende semantische Untersuchung* (Stuttgart: Verl. Katholisches Bibelwerk, 2003); gezien bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 63–69.

⁶⁶ Day, *Believing in Belonging*, vi.

⁶⁷ Vassilis Saroglou en Adam B. Cohen, 'Believing, Bonding, Behaving, and Belonging: The Big Four Religious Dimensions and Cultural Variation', *Journal of Cross-Cultural Psychology* 42, nr. 8 (2011): 1322, <https://doi.org/10.1177/0022022111412267>.

⁶⁸ Saroglou en Cohen, 1326.

⁶⁹ Day, *Believing in Belonging*, 54–55.

⁷⁰ Stoppels, *Oefenruimte*, 100–101.

⁷¹ Day, *Believing in Belonging*, 55.

⁷² Zie bijvoorbeeld: Grace Davie, "'An ordinary God": the paradox of religion in contemporary Britain. (Special Issue: Britain as a European Society?)', *The British Journal of Sociology* 41, nr. 3 (september 1990): 406; Davie, *Religion in Britain since 1945*.

formed' ofwel 'performed' is, pleit zij ervoor dat geloof niet in het individu bestaat maar daarentegen enkel ontstaat in relaties (performatief).⁷³ "...in conditions of late modernity, belief to many people is an expression of how they belong to each other."⁷⁴ Vanuit theologisch oogpunt zou je hierin onderscheid kunnen maken tussen de relatie met de ander en met de Ander, hoewel Day hier spreekt over intermenselijke relaties. Interessant voor dit onderzoek is welke invloed de relatie met mensen heeft op gemeenschapservaring en welke invloed de relatie met God daarop heeft en vervolgens hoe die twee op elkaar inspelen. Daarbij is de ontdekking van Day dat de intermenselijke relatie en de relatie met God door mensen moeilijk worden gescheiden relevant.⁷⁵ Dit thema van de verhouding en verstrengeling van de intermenselijke en religieuze dimensie komt in hoofdstuk 4 tot en met 6 veelvuldig terug. Vaak worden zaken zowel verticaal (intermenselijk) als horizontaal (in relatie tot een hogere dimensie) begrepen, zo is de hemel én plek van God én een plek om geliefden opnieuw te ontmoeten. Day verklaart dit vanuit het verlangen naar *belonging*.⁷⁶

Dit verlangen naar "samen" of *belonging* blijft volgens Brouwer bestaan ondanks, en misschien wel juist als reactie op, de maatschappelijke veranderingen die eerder werden beschreven.⁷⁷ Stoppels ziet dit terug in 'kerkshoppers' waarin hij een verlangen ziet naar "waarachtige vormen van geloofsgemeenschap, naar een plek waar God erfahrbaar wordt en de onderlinge gemeenschap voelbaar."⁷⁸

3.3 | Gemeenschap benaderd vanuit het begrip 'koinonia'

Brouwer benadert 'gemeenschap' vanuit het Bijbelse begrip *koinonia*, omdat vanuit de term zowel ruimte is voor een eschatologische als een relationele benadering.⁷⁹ Vanuit het eschatologische perspectief gaat gemeenschap voorbij aan individuele leden en hun relaties en wordt de gemeenschap gezet in een groter geheel – zo kan het Gods aanwezigheid weerspiegelen. Vanuit Paulus laat Brouwer zien dat de relationele verhoudingen in de gemeenschap worden gekleurd door gerechtigheid en vertrouwen – zo werkt Gods presentie door in de relatie met elkaar en de wereld. 'Gemeenschap' krijgt vervolgens vorm wanneer gemeenteleden zich met elkaar verbinden in praktijken (*practices*).⁸⁰ Hierin komt de identiteit van de gemeente tot uitdrukking. Praktijken zijn dus geladen met betekenis. Er wordt zowel betekenis verleend in als ontleend aan praktijken.⁸¹ Brouwer bepleit daarom dat onderzoek naar 'gemeenschap' niet beperkt kan blijven tot de praktijken en interpretatie daarvan, maar dat juist ook moet worden onderzocht hoe mensen die praktijken verstaan en wat de (theologische) betekenis daarvan is. Dat is wat ik met mijn onderzoek wil doen. Zoeken naar die betekenislaag van 'gemeenschap'. Waar en wanneer wordt dat ervaren? Welke praktijken hebben daadwerkelijk die betekenislaag van gemeenschap en in welke mate? Of zit het niet in de praktijk *an sich* maar puur in de gezamenlijkheid?

Het is goed mogelijk dat de ervaring van gemeenschap/geleefde gemeenschap niet wordt bepaald of beperkt door de grenzen van de lokale kerkgemeenschap of het kerkverband. Kuhnke (sinds de jaren

⁷³ Dit zijn twee stromingen in de sociale religiewetenschappen. Day, *Believing in Belonging*, 191.

⁷⁴ Day, 27.

⁷⁵ Day, 193.

⁷⁶ Day, 193.

⁷⁷ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 10.

⁷⁸ In tegenstelling tot veel mensen duidt Stoppels kerkshoppers positief. Stoppels, *Oefenruimte*, 51.

⁷⁹ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 11–13.

⁸⁰ Brouwer, 14.

⁸¹ James Hopewell, 'Building Effective Ministry. Theory and Practice in The Local Church', in *The Jovial Church. Narrative in Local Church Life. Literary Symbolism.*, door Carl S. Dudley (San Francisco, 1983), 68–83.

90 belangrijke stem in het denken over *koinonia* in de praktische theologie) gebruikt, beïnvloed door Christof Bäumler en Jürgen Habermas, *koinonia* als overkoepelende term die gaat over de relatie met God en de relatie tussen mensen die de identiteit van de gemeenschap bepaalt.⁸² Deze ‘gemeenschap’ kan zowel binnen, buiten als in de tussenruimte van de kerk en de wereld worden gevonden. De vraag is waar mensen gemeenschap ervaren. Zou het bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat zij gemeenschap niet (zozeer) binnen de gemeenschap ervaren alswel in contact met mensen buiten de kerk, wanneer ze daar het evangelie uitdragen? Kuhnke’s relationele benadering (met God en mensen onderling) wordt ook zichtbaar wanneer hij benadrukt dat gemeenschap haar basis heeft in Christus.⁸³ Door deel te hebben aan de werkelijkheid van Christus, en dus in gemeenschap met Hem te staan, ontstaat de christelijke gemeenschap en de gemeenschap tussen gemeenteleden onderling.⁸⁴ Voor Bonhoeffer is die basis van de christelijke gemeenschap essentieel, omdat (1) we de ander nodig hebben om Christus, (2) je alleen door Christus tot de ander kunt komen en (3) Christus ieder heeft gekozen en de gemeenschap zo bij elkaar heeft gebracht.⁸⁵ Daarmee is gemeenschap een goddelijk gegeven en geen ideaal waarnaar moet worden gestreefd.⁸⁶ Hij is van mening dat het spiritueel moet worden benaderd, in plaats van vanuit psychologische concepten.⁸⁷ Desalniettemin is het dagelijkse leven onderdeel van het spirituele leven, anders wordt het volgens Bonhoeffer een euforische gemeenschap gericht op ervaring en het individu.⁸⁸ Voor dit onderzoek leidt dit tot de vraag of de ervaring van de gemeenschap die waarschijnlijk wordt gevonden in *practices* ook door die *practices* wordt bepaald, of dat zij vooral wordt bepaald door de mate waarin de (onderlinge en individuele) relatie met Christus de praktijk voedt, stuurt en draagt? Hierbij doet Baumert in zijn exegese van het woord *koivwv* een interessante ontdekking. Namelijk dat de semantische betekenis van het woordveld van *koinonia* niet impliceert dat gemeenschap ontstaat door deel te hebben aan Christus redding, maar dat het samen op weg zijn (‘tochtgenoot’) de gemeenschap bewerkt waarvan de Maaltijd van de Heer een symbool is in plaats van bewerker.⁸⁹ Als blijkt dat geleefde gemeenschap vooral buiten de klassieke kerkelijke vormen wordt gevonden, zou dit een interessant gegeven zijn.

3.4 | Gemeenschap benaderd vanuit het begrip ‘sociaal kapitaal’

Koinonia is een theologisch begrip. De tegenhangers hiervan in de sociale wetenschappen zijn sociaal kapitaal en community.⁹⁰

Door Robert Putnam kwam de theorievorming over sociaal kapitaal in een stroomversnelling, aldus Brouwer.⁹¹ Volgens Putnam wordt sociaal kapitaal gevormd wanneer er verbinding ontstaat tussen mensen en sociale netwerken en door de wederkerigheid en betrouwbaarheid die daaruit voortkomt.⁹² Hij bouwt voort op Bourdieu’s benadrukking van het maatschappelijk nut van krachtige

⁸² Ulrich Kuhnke, *Koinonia: zur theologischen Rekonstruktion der Identität christlicher Gemeinde*, Themen und Thesen der Theologie (Düsseldorf: Patmos Verlag, 1992); gezien bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*.

⁸³ Kuhnke, *Koinonia*.

⁸⁴ Beschreven door Brouwer (2009), Kuhnke.

⁸⁵ Dietrich Bonhoeffer, *Life Together: Prayerbook of the Bible*, 1st English-language ed. with new supplementary material, Dietrich Bonhoeffer Works, vol. 5 (Minneapolis: Fortress Press, 1996), 31.

⁸⁶ Bonhoeffer, 34.

⁸⁷ Bonhoeffer, 35–36.

⁸⁸ Bonhoeffer, 46.

⁸⁹ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 63–69.

⁹⁰ Brouwer, 22–23.

⁹¹ Brouwer, 22.

⁹² Robert David Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon & Schuster, 2000).

netwerken. Het sociaal kapitaal zijn volgens Bourdieu de (potentiële) hulpbronnen die door lidmaatschap van een groep beschikbaar komen en ruggensteun en kredietwaardigheid bieden.⁹³ Tegenover deze statische benadering, waarbij het sociaal kapitaal kan worden overgedragen naar een andere sociale context, staat de functionele benadering van Coleman. “Social capital is productive, making possible the achievement of certain ends that in its absence would not be possible.”⁹⁴ Daarmee kan het op basis van de context veranderen. Ammerman ontdekt in haar empirische onderzoek naar Amerikaanse gemeenten dat kerkelijke gemeenschappen een van de meest effectieve gemeenschappen zijn in het opwekken van sociaal kapitaal.⁹⁵ Dit komt doordat mensen aan de rand van samenleving makkelijker aanhaken bij een egalitaire gemeenschap, de morele betekenis van de kerk nieuwe lidmaatschap legitimeert, de kerkelijke gemeenschap de beste infrastructuur heeft om te voldoen aan de behoeften van een gemeenschap en ervan wordt uitgegaan dat ze te vertrouwen is in de diensten die ze verleend.⁹⁶

3.5 | Gemeenschap benaderd vanuit het begrip ‘community’

De term ‘gemeenschap’, in het Engels ‘community’, is een vage en ongrijpbare term, die op vele verschillende manieren wordt begrepen, zo stelt Graham Day.⁹⁷ Die onduidelijkheid geeft volgens hem juist ook belangrijke informatie.⁹⁸ Het laat zien dat het een begrip is waar veel interesse in is en aan wordt gesleuteld om zo uit te kunnen drukken wat in onze samenleving van betekenis is. Daarnaast maakt het duidelijk dat de werkelijkheid niet zo rechtlijnig en duidelijk is als abstracte ideaalideeën. Tot slot toont het de gevoelswaarde van de gemeenschap, het roept dat op wat we missen. Dit raakt aan het begrip *bonding* wat we eerder zagen bij Saroglou. Die gevoelswaarde van gemeenschap is interessant voor dit onderzoek. Wat we missen raakt aan ervaringen, het zegt iets over verlangen naar iets wat we ooit ervaren hebben of wat we hopen te ervaren. De gevoelswaarde van de gemeenschap raakt daarmee aan de gemeenschapservaring waar in dit onderzoek naar wordt gezocht. Verschillende parameters worden gebruikt om de mate van ‘gemeenschap’ te bepalen, zo wordt duidelijk uit een aantal onderzoeken die Brouwers op een rij zet als aan zijn onderzoek verwante studies.⁹⁹ Zo zijn voor Jonkers ‘belijdenis gedaan in huidige woonplaats’, ‘voornamelijk kerkelijke vrienden’ en ‘activiteit in meerdere gemeentegroepen’ indicaties voor een sterk ontwikkelde gemeenschap.¹⁰⁰ Nanne Haspels gebruikt vier andere ijkpunten voor betrokkenheid, namelijk lidmaatschap, participatie, identificatie (ideële binding) en sociale binding (communicatie en interactie).¹⁰¹ Beide zeggen echter weinig over de ervaring. Jonkers’ benadering van gemeenschap is gestoeld op traditie, het is echter goed mogelijk dat iemand op basis van deze parameters onderdeel is van een sterk ontwikkelde gemeenschap en hier toch weinig van ervaart. Hetzelfde geldt voor de

⁹³ Pierre Bourdieu, ‘Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip’, in *Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal*, door Pierre Bourdieu (Amsterdam, 1989), 132.

⁹⁴ James S. Coleman, ‘Social Capital in the Creation of Human Capital’, *The American Journal of Society* 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure (1988): 98.

⁹⁵ Ammerman, Farnsley II, en Adams, *Congregation & Community*, 362.

⁹⁶ Ammerman, Farnsley II, en Adams, 367.

⁹⁷ Graham Day, *Community and Everyday Life [The New Sociology]* (Abingdon: Routledge, 2006), 1; gezien bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*.

⁹⁸ Day, *Community and Everyday Life [The New Sociology]*, 246.

⁹⁹ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 24–28.

¹⁰⁰ Jan Jonkers, *De gelovige gemeente: een godsdienstsociologische beschrijving van het geloofsleven in drie plaatselijke gereformeerde kerken* (Kampen: Kok, 1999); gevonden bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 25.

¹⁰¹ Nanne E. Haspels, ‘Binding en verbond: gewenste en veronderstelde betrokkenheid bij de kerkelijke gemeente’ (Kampen, Kok, 1999); gevonden bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 26–27.

meer sociaalmaatschappelijke ijkpunten van Nanne Haspels. Dit laat zien dat veel onderzoek is gedaan op het niveau van de *praktijken*, maar nog meer onderzoek nodig is naar de *ervaring*.

3.6 | Een realistische visie op gemeenschap

Twee stemmen die Brouwer noemt die wat minder idealistisch naar gemeenschap kijken, zijn Henk de Roest en Gert Jan van der Kolm.¹⁰² Henk de Roest pleit voor het gebruik van het begrip *verbond* in plaats van *koinonia* als tegengeluid op Kuhnke.¹⁰³ Omdat *verbond* al verdisconteert dat communicatie feilbaar is, geeft zij perspectief om het uit te houden in de spanning tussen het ideaalbeeld van gemeenschap en de werkelijkheid. Tegelijkertijd is het wél een normatief begrip, maar zonder dat de geloofsgemeenschap aan een ideaal moet voldoen. Daarmee past de term *verbond* beter bij de praktijk van een gemeenschap waarin aan het basisconcept dat *koinonia* scheidt voor de gemeenschap per definitie niet kan worden voldaan, aldus de Roest met Habermans.¹⁰⁴ Gert Jan van der Kolm biedt een tegengeluid aan Kuhnke die stelt dat gemeenschap een resultaat is van identiteitsvorming en *koinonia*. Volgens van der Kolm is de geloofsgemeenschap een 'imagined community' die steeds weer opnieuw moet worden gerealiseerd.

3.7 | Gemeenschap in de jongerencontext en in de Zuid-Afrikaanse theologie.

Zoals eerder genoemd is er over het thema gemeenschap en God geschreven in verband met de jongerencontext en in de Zuid-Afrikaanse theologie. In deze paragraaf wordt een kort overzicht gegeven van de bevindingen van deze onderzoeken.

In de jongerencontext is in Nederland onderzoek gedaan door Harmen van Wijnen en Marcel Barnard. In deze onderzoeken wordt gesproken over 'samen zijn' en de sociale interacties, relaties en gemeenschapservaringen daarin.¹⁰⁵ Voor jongeren is het belangrijk dat er naast formele activiteiten ook informele activiteiten, ontmoeting in het dagelijks leven en contact via sociale media is.¹⁰⁶ Voor de gemeenschapservaring onder jongeren is eenheid, vertrouwen, gezamenlijkheid, veiligheid, openheid en gekend worden nodig.¹⁰⁷ Bij die gezamenlijkheid gaat het om gedeelde gevoelens, waarden, achtergrond en doelen wat zorgt voor herkenning.¹⁰⁸ Wanneer er naar het gevoel bij deze ervaring wordt gevraagd worden warmte, liefde, het gevoel van gezelligheid en van thuis genoemd.¹⁰⁹ Wanneer het gaat over concrete ervaringen stellen van Wijnen en Barnard dat de combinatie van een vriendengroep, elkaar goed kennen, intensief en langere tijd met elkaar doorbrengen en een crisiservaring bijdragen aan gemeenschapservaring.¹¹⁰ Die crisiservaring kan breder worden getrokken naar gedeelde ervaringen die zorgen voor een sterke emotionele band in de groep.¹¹¹ Barnard vond vier overkoepelde thema's die van belang zijn voor gemeenschapservaring

¹⁰² Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 38–39.

¹⁰³ Henk de Roest, 'Communicative Identity: Habermas' Perspectives of Discourse as a Support for Practical Theology' (Kampen, Kok, 1998), 293–94.

¹⁰⁴ Roest, 293.

¹⁰⁵ Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 1.

¹⁰⁶ van Wijnen en Barnard, 'Connected to the wellspring', 214.

¹⁰⁷ van Wijnen en Barnard, 214; Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 1.

¹⁰⁸ Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 7.

¹⁰⁹ Barnard e.a., 6.

¹¹⁰ van Wijnen en Barnard, 'Connected to the wellspring', 216.

¹¹¹ van Wijnen en Barnard, 218.

bij jongeren (in de context van aanbidding): fysieke aanwezigheid (ook in het speciaal van broers en zussen), empathische en emotionele gelijkheid, de mogelijkheid om over sociale en ecclesiologische grenzen te gaan en het delen van geloof.¹¹² Het belang van emotionele, ervaren verbinding en kleine groepen voor de identiteit in de laat-moderne tijd is in de breedte van de maatschappij aangetoond door Maffesoli.¹¹³ Als reden voor het zoeken naar verbinding haalt Barnard Schleiermacher aan die stelt dat mensen met andere mensen verbinding aangaan vanuit de behoefte naar diepe ervaringen.¹¹⁴ Tot slot is bij jongeren de ervaring van gemeenschap en van geloof met elkaar verweven.¹¹⁵ Jongeren geven aan dat in de gemeenschapservaring God kan worden ervaren.¹¹⁶ Daarnaast is het in relatie tot familie en vrienden dat jongeren geloof ontwikkelen (*believing in belonging*).¹¹⁷

In de Zuid-Afrikaanse theologie raakt het onderzoek op gebied van gemeenschaps- en Godservaring minder dichtbij dit onderzoek. Het gaat voornamelijk over de gemeenschapservaring in de eredienst. Zo spreekt W.C. Kloppers over dat God gekend wordt in de menselijke ervaring en dat geloofsonderwijs daar dan ook op moet aanhaken.¹¹⁸ De rol van de gemeenschap is de duiding van die ervaring in de eredienst door opvoeding (primaire socialisatie) en onderwijs (secundaire socialisatie).¹¹⁹ E. Kloppers stelt dat gemeenteleden worden verbonden door het delen in het evangelie van Jezus Christus wat wordt ervaren als reactie op de verkondiging van het woord in de eredienst¹²⁰, het onderlinge gesprek daarover¹²¹, en het meedoen aan de liturgie.¹²² Van Wyk benadrukt daarbij dat verbondenheid in de gemeenschap groter wordt naarmate men meer samen met geloof bezig is.¹²³

¹¹² Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 1.

¹¹³ Michel Maffesoli, Don Smith, en Michel Maffesoli, *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*, Theory, Culture & Society (London: Sage, 1996), <http://catdir.loc.gov/catdir/enhancements/fy0656/95072465-t.html>; gezien bij: Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 2.

¹¹⁴ Friedrich Schleiermacher en Jack Forstman, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers* (Louisville, KY: Westminster/John Knox Press, 1994); gezien bij: van Wijnen en Barnard, 'Connected to the wellspring', 9.

¹¹⁵ Barnard e.a., 'Being together in youth worship', 3.

¹¹⁶ Barnard e.a., 8.

¹¹⁷ Day, *Believing in Belonging*, 91.

¹¹⁸ Kloppers, 'Ervaringsgeoriënteerde geloofsoordrag', 104–5.

¹¹⁹ Kloppers, 109.

¹²⁰ Kloppers, 'Veni, Veni, o Oriens ... Die Erediens as Kommunikatiewe Handeling Gerig Op Oriëntering, Uitdrukking, Verandering En Verbintenis', 118.

¹²¹ Kloppers, 21.

¹²² Kloppers, 123–24.

¹²³ Van Wyk, 'Om saam te weet en dan te luister', 9.

3.8 | Afronding

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van hoe wordt geschreven over het concept ‘gemeenschap’ in de praktische theologie en de sociale wetenschappen. Daarmee is antwoord gegeven op de deelvraag: “hoe wordt over (de ervaring van) gemeenschap geschreven?” Deze bevindingen zullen richting en duiding geven in de hierop volgende hoofdstukken 4 tot en met 6 waarin de analyse van de data uit de focusgroep en de interviews zal worden verwerkt.

We hebben gezien dat het belang van gemeenschap zowel vanuit de theologie als vanuit de sociale wetenschappen wordt gezien als onmisbaar onderdeel van een kerkelijke of geloofsgemeenschap. Hierin speelt de wisselwerking tussen aandacht voor het individu en aandacht voor de relationaliteit een belangrijke rol. In de analyse wordt onderzocht hoe deze verhouding in de ervaring van de respondenten vorm krijgt. Voor een geloofsgemeenschap zijn vier pijlers van belang: *belonging*, *believing*, *behaving* en *bonding*. In de analyse wordt voornamelijk gekeken naar de verhouding tussen *belonging* en *believing*. Daar doorheen spelen *behaving* (de praktijken) en *bonding* (het gevoel) een belangrijke rol in hoe *belonging* en *believing* al dan niet in relatie tot elkaar vorm krijgen. Vanuit het begrip *koinonia* werd duidelijk dat de geloofsgemeenschap ontstaat in relationaliteit meer dan in instituties en dat hoewel Christus de gemeenschap samenbracht die gemeenschap vorm krijgt in het samen onderweg zijn. Die relationaliteit en met name het ‘samen’ is in de analyse een belangrijke rode draad.

Hoofdstuk 4: Samen thuis.

4.1 | Inleiding

In de interviews kwam het woord ‘samen’ steeds naar voren. Dit werd op verschillende manier begrepen en ook op uiteenlopende gebieden als belangrijk ervaren. Toch vormde het idee van ‘samen’ een belangrijke rode lijn door de interviews heen. Een code die veelvuldig voorkwam is ‘samen leven’. Kees¹²⁴ zei daarover:

Het oude model is je gaat op zondag naar de kerk, soms 1 keer, soms 2 keer, soms 3 keer. Maar dat is het oude model. En de rest van de week leef je. En als het goed is krijg je dan genoeg voeding op zondag om de hele week goed door te komen. En dan kun je zondag weer. Maar wat ik eigenlijk zie als ik de Bijbel lees, is dat er sprake was van samen leven. Niet zozeer een moment waarin je God aanbidt, maar veel meer een met z'n allen door het leven heen lopen.

Andere codes in combinatie met het woord ‘samen’ die veel voorkwamen zijn: ‘samen dingen doen’, ‘gezamenlijkheid’, ‘samen geloof uiten/uitdragen’ ‘samen leren in geloof’, ‘samen God ontmoeten’. Verder kwam het woord ‘elkaar’ veel voor. Zo zegt Albert:

En toch [ondanks verschillen] voel je je verbonden met elkaar. We horen wel bij elkaar.

Het woord ‘elkaar’ komt onder andere voor in de combinatie: ‘bij elkaar horen’, ‘aan elkaar gegeven’, ‘voor elkaar zorgen’, ‘iets met elkaar hebben’ en ‘met elkaar meeleven’. Daarnaast werden bij het uitleggen wat gemeenschap is en hoe gemeenschap werd ervaren door veel mensen activiteiten als voorbeeld genoemd waarbij samen met andere mensen iets werd ondernomen of gedeeld. Daarom heb ik ervoor gekozen om de analyse van de verzamelde data onder te verdelen in drie grote groepen van ‘samen’. Dit hoofdstuk *Samen thuis* bespreekt verschillende aspecten die ervoor zorgen dat er een gemeenschap kan bestaan waarin die gemeenschap kan worden ervaren. In hoofdstuk 5 *Samen leven* wordt besproken welke invulling aan die gemeenschap wordt gegeven waarin die gemeenschapservaring mogelijk wordt. Samen geven dit hoofdstuk en hoofdstuk 5 antwoord op de tweede deelvraag: “hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij ‘gemeenschap’ ervaren?”. In hoofdstuk 6 *Samen geloven* wordt tot slot besproken hoe de relatie onderling in verband staat met de relatie met God. Daarmee wordt antwoord gegeven op de derde deelvraag: “wordt die ervaring religieus geduid en hoe wordt daarover gesproken?”

Wanneer in de interviews werd gevraagd naar wat het betekent om een (kerkelijke) gemeenschap te zijn gaan de eerste reacties voornamelijk over de intermenselijke dynamiek. Woorden als verbondenheid, vertrouwdheid, erbij horen en een gevoel van ‘thuis’ komen hierbij veel naar voren. Wanneer er specifiek naar gevraagd wordt blijkt de goddelijke dimensie toch ook onmisbaar.

God is voor mij wel de kern van het bestaan, maar ook wel van de gemeenschap. De kerk draait hier omheen. Als je geen kern hebt, dan heb je er ook geen dingen meer omheen. (Albert)

¹²⁴ De namen van respondenten in deze scriptie zijn pseudoniemen. In appendix 1 kan een overzicht worden gevonden van de respondenten.

Hierin ligt de nadruk in de resultaten anders dan bij het onderzoek van Henk de Roest in zijn boek *Een huis voor de ziel* (2010). De nadruk ligt bij de motieven die hij noemt om naar de kerk te gaan grotendeels op de religieuze dimensie. In tegenstelling tot de resultaten in deze scriptie, waarin de intermenselijke dynamiek meer de nadruk krijgt. Het belang van betrokkenheid, bij hem verwoord als 'om iemand te vinden die belangeloos luistert en aandacht schenkt', komt het dichtst bij de gevonden resultaten in dit onderzoek.¹²⁵ In de interviews en focusgroep werd duidelijk dat één van de meest prominente redenen om lid te worden en blijven van een gemeenschap gemeenschapservaring is, welke voornamelijk wordt bepaald door de intermenselijke dimensie. Het lijkt dat respondenten meer en gemakkelijker spreken over de intermenselijke dimensie. Daarbij is het de vraag hoe dat komt. Het zou kunnen dat de intermenselijke dimensie een grotere rol speelt. Maar het is ook mogelijk dat de intermenselijke dimensie een voorwaarde is voor de religieuze dimensie van gemeenschapservaringen. Vanuit het concept 'belonging' zoals in hoofdstuk 3 gezien bij Day kan dat verklaard worden doordat identiteit, waar geloof een onderdeel van is, volgens haar wordt gevormd in relatie.¹²⁶ Immink benoemt het menselijk discours als intermediair voor het gesprek tussen God en mens, omdat geloof "wordt geactualiseerd en geïntensiveerd door deze vormen van interactie".¹²⁷ Het zou ook nog zo kunnen zijn dat het te maken heeft met de taalvaardigheid van mensen op de verschillende gebieden. Op de verhouding tussen deze dimensies zal in hoofdstuk 7 verder worden gereflecteerd. Bij het groeperen van de codes na de laatste ronde interviews kwamen een aantal groepen naar voren die raken aan dit gevoel van *belonging*. In relatie tot deze groepen werd gesproken over je 'thuis' voelen en 'erbij horen'. Daarnaast sprak men over 'broeders en zusters'. Voor Willem betekent dat 'verbondenheid', voor Albert 'een stuk gezamenlijkheid' en voor Jan 'oog voor je hebben en dat je daar je ei kwijt kan.' Ik heb deze thema's verbonden onder begrip 'samen thuis' om zo de aspecten die bijdragen aan een vertrouwde en veilige plek voor mensen die aan elkaar zijn gegeven (en niet voor elkaar hebben gekozen) te verwoorden. Hierin is de driedeling: het gevoel, de persoon en de groep terug te vinden. Deze volgorde is bewust gekozen aangezien respondenten aangeven dat het zonder een goed gevoel niet mogelijk is om gemeenschap te ervaren. Vervolgens zijn er voorwaarden aan de persoon, voordat er relatie met de ander mogelijk is. Tot slot zijn er aspecten die in de relatie een rol spelen om tot een situatie te komen waarin je als gemeentelid 'samen thuis' kunt zijn. In willekeurige volgorde zijn dit: gezamenlijkheid, herkenbaarheid, welkom en gezelligheid. In dit hoofdstuk wordt het begrip 'samen thuis' verder uitgewerkt.

In hoofdstuk 3 opperde ik of het concept 'belonging' een verwoording zou kunnen zijn van gemeenschapservaring, of dat uit de empirische data zou blijken dat er meer aspecten zijn die meespelen bij gemeenschapservaring. Dit laatste blijkt het geval te zijn. Naast dat het 'samen thuis' kunnen zijn belangrijk bleek om gemeenschap te kunnen ervaren werd er ook veel gesproken over samen leven en het leven delen. Waar samen thuis gaat over de omstandigheden om een gemeenschapscultuur te creëren waarin gemeenschap kan worden ervaren, gaat samen leven over hoe er vorm wordt gegeven aan die gemeenschap waarin die ervaren kan worden. De codes rondom gemeenschapservaring in het leven dat samen wordt geleefd, zowel in het kerkelijk als in het dagelijks leven, heb ik samengebracht in drie overkoepelende thema's. Ten eerste gaat het om het leven delen: nauw met elkaar optrekken, waardoor je onderdeel bent van elkaars leven. Ten tweede gaat het erom dat men elkaar kent. Aangezien je als vreemden bij elkaar wordt gezet kost dit tijd, maar wanneer respondenten zich gekend weten kunnen ze gemeenschap ervaren. Naast gekend moeten respondenten zich gezien voelen om gemeenschap te ervaren. Thema's die hieraan raken

¹²⁵ Roest, *Een huis voor de ziel*, 236–37.

¹²⁶ Day, *Believing in Belonging*, 54–55.

¹²⁷ Immink, *In God geloven*, 135.

heb ik gekoppeld onder het begrip ‘betrokkenheid’. Tot slot noemen respondenten in relatie tot alle aspecten van samen leven het belang van gesprekken. In hoofdstuk 5 wordt het begrip ‘samen leven’ verder besproken.

Hoewel niet zo prominent als in het onderzoek van Henk de Roest blijkt ook uit dit onderzoek dat geloof een belangrijk aspect is voor het ervaren van gemeenschap in een kerkelijke gemeenschap. Zoals Sake Stoppels stelt: “er wordt gezocht naar waarachtige vormen van geloofsgemeenschap, naar een plek waar God ervaarbaar wordt *en* de onderlinge gemeenschap voelbaar.”¹²⁸ Respondenten geven ook aan dat beide aspecten, de gemeenschap met elkaar en de gemeenschap met God, gelijktijdig aanwezig moeten zijn.

Het een is niks zonder het ander. Maar hoe dat in individuen werkt, dat verschilt.

(Koos)

De orde die hierin wordt aangebracht lijkt tussen de verschillende generaties te verschillen, hoewel het aantal respondenten te klein is om hier iets definitiefs over te zeggen. In hoofdstuk 6 wordt dit verder uitgewerkt.

4.2 | Het ‘thuis’ gevoel

Om gemeenschap te kunnen ervaren blijkt gevoel van groot belang. Zonder dat gevoel stellen respondenten dat er wel een officiële gemeenschap is, namelijk een organisatie met leden, een gebouw en activiteiten, maar dat dit geen ‘echte’ gemeenschap is en het wordt dan ook niet ervaren als gemeenschap. Dit sluit aan bij een kenmerk van de belevingscultuur die Jan van der Stoep benoemt, waarin de ratio niet meer bepaalt wat waar is maar het gevoel.¹²⁹ Om, in dit geval, de gemeenschap te kunnen accepteren als ‘echt’ moeten mensen eerst geraakt worden. Het ‘gevoel’ van verbondenheid en ‘erbij horen’ geeft het idee dat de gemeenschap er daadwerkelijk is en wordt ook dan pas zo ervaren. Wanneer wordt gevraagd naar gevoelswoorden zijn de meest voorkomende woorden: warm, fijn en prettig. Ook spreken mensen van een verlangen met woorden als: ‘terug willen’ en ‘het missen’.

Onderdeel van dit gevoel is ook de zintuiglijkheid.¹³⁰ In de interviews kwam dit naar voren in het belang van horen, zien en fysiek voelen. Zo werd door meerdere respondenten het vieren van het avondmaal in een kring en het zitten rond tafels in plaats van in rijen benoemd als moment van gemeenschapservaring, waarin het elkaar kunnen zien belangrijk was. Het zien zorgt ervoor dat iemand weet *wie* tegelijk meeviërt en geeft een gevoel van ‘ik ben niet alleen’ door de ander eenzelfde geloofshandeling te zien verrichten, wat samen maakt dat men gemeenschap ervaart. Jan zegt daarover:

Gemeenschap is ook als je met elkaar in een kring staat het avondmaal te vieren. Dan ervaar je als gemeenschap hier is God in ons midden en we vieren de dood van Jezus Christus. De brood en wijn. Dat doe je in een kring met elkaar en dat geeft nog meer gemeenschap. [...] het van elkaar ziet. Dat je samen brood en wijn deelt.

¹²⁸ Stoppels, *Oefenruimte*, 51, nadruk door mij toegevoegd.

¹²⁹ van der Stoep en Kuiper, *Alles wat je hart begeert?*, 11.

¹³⁰ van der Stoep en Kuiper, 11.

'Zien' wordt breed opgevat: zo kwam in de focusgroep naar voren dat de chatfunctie in de digitale diensten in coronatijd bijdroegen aan gemeenschapservaring doordat kon worden gezien dat anderen de dienst op datzelfde moment ook meebeleefden. Clara vertelde:

...dat je dan in de chat even kon kijken wie zijn er allemaal. Dat was wel leuk. En stel je spreekt toch nog iemand en je weet die is ook online in die dienst geweest, dan kun je het er nog eens over hebben met elkaar.

En Jan voegde toe:

Ja en af en toe kwam er ook wel eens een reactie op wat er gezegd werd.

Naast zien geeft ook horen een gevoel van gemeenschap, bijvoorbeeld in het samen zingen, bidden en de geloofsbelijdenis uitspreken. Het feit dat men de ander hoort woorden geven aan het geloof geeft een ervaring van gedeeld geloof. Dat geeft, zoals we in hoofdstuk 6 zullen zien dat men gemeenschap ervaart. Tekenend hierin is dat de preek niet werd ervaren als gemeenschapsvormend, maar als individuele handeling van luisteren. Anna zegt daarover:

Je zit in dezelfde ruimte en je hoort dezelfde preek aan, maar op een moment...niet elke preek spreekt direct aan. Ik blijf wel prima zitten en soort van luisteren, maar mijn gedachten dwalen dan ook af. En ik denk wel dat als je in een gemeenschap bent je voelt dat je gedachten niet per se afdwalen van wat je aan het doen bent.

Hierin speelde mee dat men niet zintuigelijk kan waarnemen wat de ander op dat moment beleeft en dat je zowel zelf als de mensen om je heen in de preek geen actief deel bent van het gebeuren. Wanneer men actief wordt betrokken bij wat er in de dienst of in de preek gebeurt kan wel gemeenschap worden ervaren. Veel worden in dit licht de gesprekken bij de koffie genoemd. Maar ook interactie tijdens de dienst kan de gemeenschapservaring in de dienst bevorderen, daarover zegt Willem:

Het hoeft van mij niet een heel strakke dienst te zijn. [...] Als een predikant daar even wat persoonlijks in bedenkt of die haalt er een filmfragment bij, dan is dat wel heel prettig vind ik. [...] dan doet het denk ik ook wel wat met het gevoel van gemeenschap, omdat je toch met z'n allen die dienst voelt. [...] omdat het je meer betreft.

Dit resultaat is anders dan wat Theo Pleizier vond in zijn onderzoek naar de ervaring van preek luisteren. Daar gaven respondenten wel degelijk aan gemeenschap te ervaren in de preek, vanuit de gedeelde ervaring¹³¹, het gevoel onderdeel te zijn van een grotere christelijke traditie¹³² en de gedeelde visie op de centrale geloofsonderwerpen¹³³. Het verschil in het resultaat van dit onderzoek lijkt in het begrip *ervaring* te zitten. Er is wel een rationeel besef van onderdeel zijn van de gemeente in het luisteren naar de preek, maar dat wordt pas ervaren wanneer er op een of andere manier actief iets ervan gedeeld wordt.

Tot slot draagt fysiek voelen bij aan de gemeenschapservaring. Respondenten noemen bijvoorbeeld het geven van een hand bij een begroeting, het bedienen van het avondmaal aan elkaar en het voelen van de warmte van iemand die dichtbij zit. Die zintuiglijkheid komt ook terug in het

¹³¹ T.T.J. Pleizier, 'Religious Involvement in Hearing Sermons: A Grounded Theory Study in Empirical Theology and Homiletics' (Delft, Eburon, 2010), 173–74.

¹³² Pleizier, 180.

¹³³ Pleizier, 180.

tastbaar worden van gemeenschap in het ontvangen van bijvoorbeeld kaartjes of bloemen, waarin men kan zien en fysiek voelen dat men onderdeel is van een gemeenschap.

Van der Stoep ziet in het belang van gevoel in de huidige cultuur het gevaar van de vluchtigheid van de 'hyperindividuele ervaring'.¹³⁴ Vanuit de interviews zou ik hierin een nuance aan willen brengen. Enerzijds zit er inderdaad een vluchtigheid in. In alle generaties wordt aangegeven dat wanneer 'het niet goed voelt' en de veiligheid in het geding komt de gemeenschapservaring weg is en men ook niet meer wil deelnemen. Zo vertelt Jan over de periode in aanloop tot een scheuring in de gemeente:

Nou ja en die dreiging, toen dan dat gedoe er was zeg maar, had je wel momenten dat we zeggen nou we blijven lekker thuis. Ik heb helemaal geen behoefte om naar de dienst te gaan en om die gemeenschap te ervaren.

Gemeenschap kunnen 'voelen' blijkt afhankelijk van vele factoren, zoals verder in dit en volgende hoofdstukken zal blijken, en is daarmee dus ook kwetsbaar. De nuance zit erin dat die beleving van gemeenschap allesbehalve individueel is. Ten eerste heb je natuurlijk anderen nodig om gemeenschap te kunnen ervaren. Hierin blijken de houdingen, handelingen en woorden van anderen van invloed op het gevoel van veiligheid, vertrouwdheid en verbondenheid en daarmee de gemeenschapservaring. Een voorbeeld daarvan is wat Anna vertelt over de hartelijke houding:

Ik denk dat het uiteindelijk het leukste is als je daar [deel worden van de gemeente] zelf niet heel hard achteraan hoeft. Dat het je in de schoot geworpen wordt of dat je... nou je hoort er gewoon bij zeg maar.

Ten tweede wordt die gemeenschapservaring ook gevoed door de ervaring van anderen. Het feit dat anderen gemeenschap ervaren in de gemeenschap waar iemand onderdeel van is en dit op een of andere manier merkbaar wordt, maakt dat diegene ook meer gemeenschap ervaart. Zo vertelt Albert tijdens de focusgroep:

Ik was zondag dus even bij iemand op bezoek, jullie weten wie...En daar trof ik een ex gemeentelid aan. En ik dacht zij hoort gewoon nog bij de gemeenschap, dat gevoel had ik heel sterk. [andere respondenten noemen aandacht en bezoek van de ander als reden voor gemeenschapsgevoel] Ja, ja, dus dat vind ik wel heel bijzonder.

Dit past bij de door Kärkkäinen benoemde verandering in de late moderniteit van hyperindividualiteit naar relationaliteit en gemeenschap.¹³⁵ Het dynamische karakter van de late moderniteit zorgt ervoor dat er twee ogenschijnlijk tegengestelde dingen naast elkaar kunnen bestaan en op die manier kan er zowel aandacht zijn voor het individu als voor de onderlinge relationaliteit in de gemeenschap.¹³⁶ Dit verklaart waarom zowel het 'samen' (in vele schakeringen) als 'jezelf kunnen zijn' zoveel naar voren komt in de focusgroep en interviews. In de gemeente aandacht hebben voor de persoon hoeft dan ook niet de ondergang van de gemeenschap te zijn. "De grote uitdaging voor

¹³⁴ van der Stoep en Kuiper, *Alles wat je hart begeert?*, 11.

¹³⁵ Veli-Matti Kärkkäinen, 'Church As Communion of Communions', in *Hope and Community, A Constructive Christian Theology For The Pluralistic World*, Volume 5 (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2017), 333.

¹³⁶ Kärkkäinen, 333.

de kerk is nu daar te beginnen waar mensen zijn – hoe ze denken en handelen – om ze daar vervolgens niet te laten”, aldus Stoppels.¹³⁷

4.3 | Het belang van de persoon

Daarmee komen we bij het individuele aspect van het ‘samen thuis’ dat hand in hand gaat met het communale aspect. Dit individuele aspect heeft twee componenten. Ten eerste speelt het concept ‘jezelf kunnen zijn’ in de focusgroep en interviews een prominente rol. Clara vertelt:

Je kon hier gewoon zijn wie je was en een eigen mening hebben. [...] En dat, ja dat heb ik als heel prettig ervaren, dat je gewoon kon zijn wie je bent.

Daarnaast werd benoemd dat iemand zelf ook moet ‘willen’ deel zijn van de gemeenschap en investeren om onderdeel te kunnen zijn van een gemeenschap en die te kunnen ervaren. Daarover zegt Koos:

Gemeenschap moet je ook willen hè? Dus niet alleen moeten. Want als gemeenschap moet moeten dan is er weinig gemeenschappelijks bij.

In vrijwel alle interviews kwam het belang van ‘jezelf kunnen zijn’ naar voren. Bij de dertigers iets prominenter dan bij de andere respondenten. Hiermee lijkt het belang hiervan dat van Wijnen en Barnard vonden bij jongeren ook van belang voor andere leeftijdsgroepen (zie paragraaf 3.7). Uit dit onderzoek bleek dat hierin een belangrijk aspect is: het *geaccepteerd* worden zoals je bent. Op die manier wordt iemand in staat gesteld met heel het wezen onderdeel te zijn van de gemeenschap. Gemeenschap kunnen ervaren is daarmee ook afhankelijk van of iemand ervaart dat de ander diegene, zoals hij of zij is, ziet als onderdeel van de gemeenschap. Geaccepteerd worden raakt ook aan authenticiteit: word je in staat gesteld om een authentiek leven te leiden binnen de gemeenschap en zo een wezenlijke verbinding aan te gaan. Root stelt dat de drang naar authenticiteit in onze maatschappij laat zien dat onze ervaring ten diepste betekenisvol is en dat daarmee onze ervaring met de realiteit, ook de realiteit van gemeenschap, betekenisvol zou moeten zijn.¹³⁸ Hierin werd door verschillende respondenten ook aangegeven dat er ruimte moet zijn voor voortschrijdend inzicht en persoonlijke verandering. Wanneer iemand het gevoel krijgt op te moeten passen om niet iets te zeggen, doen of denken waardoor je erbuiten wordt gezet is gemeenschap ervaren moeilijk. Hierbij is ruimte voor *verschillende meningen* iets wat veel werd genoemd. Er moet respectvol en zonder oordeel ruimte zijn voor verschillende visies, zodat ieder de ruimte krijgt om zichzelf te zijn. Die diversiteit wordt ook als waardevol en verrijkend ervaren voor het geloof. Naast acceptatie en ruimte voor verschillende meningen is *erkenning* van belang. Erkent worden zoals je bent, gezien en gehoord worden, gaf mensen een gevoel van erbij mogen horen. Dat stelt mensen in staat om vrij deel te nemen, onderdeel te worden van de gemeenschap en die gemeenschap te ervaren. Tot slot is *onvoorwaardelijkheid* een belangrijk aspect. Iedereen moet welkom zijn in de gemeente. Dat is een theologische overtuiging, maar dat heeft voor respondenten ook impact op de ervaring van gemeenschap. Als iemand anders om wat voor reden dan ook niet of niet meer bij de gemeenschap mag horen geeft dat een onveilig gevoel. Zo vertelde Koos over gesprekken die werden gevoerd met leden aan de rand van de gemeente omtrent lidmaatschap:

¹³⁷ Stoppels, *Oefenruimte*, 51–52.

¹³⁸ Andrew Root, *Faith Formation in a Secular Age: Responding to the Church’s Obsession with Youthfulness*, Ministry in a Secular Age, volume one (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2017), 8.

“En het feit dat je dat soort gesprekken gaat voeren als kerk, dat maakt heel veel los. Hoor ik er dan nog wel bij? En zit ik ook in die rand? En als die buitenste rand weg is, ben ik dan... want ik ben er ook niet elke zondag weet je wel? Dus dat maakt heel veel emoties los”

Hierbij speelt genade ook een rol. Zo werd er een verhaal gedeeld over een situatie waarin iemand als lid van de kerkenraad werd geacht een mening te vormen over een situatie van overspel. Voor die respondent leidde dat tot een gevoel van onveiligheid en veroordeling. Dit stond haar gemeenschapservaring in de weg, omdat ze bij het maken van fouten eventueel ook veroordeeld zou kunnen worden en omdat het niet strookte met haar visie op kerkzijn. Deze vijf aspecten, acceptatie, ruimte voor verschillende meningen, erkenning, onvoorwaardelijkheid en genade, zorgen voor veiligheid waarin *kwetsbaarheid* mogelijk is. In kwetsbaarheid geef je jezelf bloot zoals je bent en in die kwetsbaarheid kan dan verbinding van hart tot hart ontstaan en zo gemeenschap worden ervaren.

Dat ‘jezelf kunnen zijn’ een belangrijke rol speelt kan mogelijk worden begrepen vanuit de zingevingrol van een geloofsgemeenschap. Door de privatisering van geloof lijkt de kerkelijke gemeenschap teruggedrongen tot het bieden van kaders waarbinnen het individu zelf betekenis geeft.¹³⁹ Het individu is in de laat moderne cultuur centraal komen te staan, aldus Jan van der Stoep en moet zelf zin geven aan het bestaan.¹⁴⁰ Desalniettemin is de betekenisgeving vanuit de kerk juist belangrijk om “invisible religion” te voorkomen waarbij het zingevingssysteem vluchtig en instabiel wordt.¹⁴¹ Deze belangrijke rol van gemeenschap in de zingeving van individuen komt in hoofdstuk 6 verder aan de orde, maar het is duidelijk dat de persoon in die gemeenschap meer dan vroeger van belang is. Iets wordt niet meer voor waar aangenomen omdat het de algemene norm is in de groep waar men officieel onderdeel van is.

De tweede rol van de ‘persoon’ in de gemeenschapservaring is de persoonlijke rol in het onderdeel zijn en worden van een gemeenschap. Zo werd in de gesprekken aangegeven dat je het wel ‘zelf moet willen’ om onderdeel te zijn van de gemeenschap. Op verschillende manieren werd beschreven dat het enkel lukt om gemeenschap te ervaren wanneer iemand zich er zelf voor open kan stellen. Of dat mogelijk is ligt zoals hierboven besproken aan de gemeente en of zij iemand in staat stellen zichzelf te zijn. Maar ook de persoon speelt hierin een rol. Er werden zaken genoemd als de mentale gesteldheid, tijd en prioriteiten moeten stellen in het leven. Anna gaf aan dat zich meer openstellen voor gemeenschap haar ervaring en geloof goed zou doen, maar dat de ‘piek jaren’ met een jong gezin haar daar de mogelijkheid niet toe geeft. Hilde vertelde over de periode waarin zij in scheiding lag en dat zij niet de mentale capaciteit had om zich open te stellen voor de gemeenschap en ook de prioriteit op dat moment bij haar gezin lag. Daarnaast is op welke manier en bij welke activiteiten iemand zich kan openstellen ook afhankelijk van de persoonlijkheid. Iemand die graag zingt gaf aan de gemeenschap sterk te ervaren in het zingen in de dienst. Terwijl iemand die zichzelf als ‘doener’ en ‘sociaal iemand’ beschrijft dit meer ervaart in samen kaartjes maken en de diepe gesprekken die daar als vanzelf opkomen.

Ook gaf men uit ervaring aan dat ze zich meer verbonden voelden met de gemeente wanneer ze zelf een actieve rol aannamen in de gemeenschap. Dat had te maken met de persoonlijke betrokkenheid bij het reilen en zeilen van de gemeente en met het aanwezig zijn, waardoor gedeelde ervaringen op werden gedaan en men elkaar leerde kennen. Op welke manieren die actieve rol moet worden

¹³⁹ Modderman, *Kerk [in] Delen*, 152.

¹⁴⁰ van der Stoep en Kuiper, *Alles wat je hart begeert?*, 12.

¹⁴¹ Modderman, *Kerk [in] Delen*, 150.

ingevuld om de gemeenschapservaring te bevorderen werd verschillend geïdentificeerd. Hierin lijkt een verband te zijn met de leeftijd van de respondenten, hoewel de groep te klein is om hier iets definitiefs over te zeggen. Waar de dertigers aangeven dat het vooral gaat om de deelname aan activiteiten buiten de zondag om. Geven de (naar verhouding) oudere respondenten aan dat voornamelijk de kerkdienst en het koffiedrinken de persoonlijke betrokkenheid bevorderen. De mate waarin de ander investeert in de gemeenschap en deelneemt heeft ook invloed op de eigen gemeenschapservaring. Als iemand de indruk heeft dat de ander geen onderdeel wil zijn wordt het als moeilijk ervaren om met diegene gemeenschap te ervaren. Het kan daardoor gebeuren dat gemeenschap slechts met een deel van de gemeente worden ervaren. Interessant hierin is dat het gaat om de *waargenomen* investering van de ander. Dertigers hebben het gevoel dat ouderen niet 'willen', omdat zij het geloofsgesprek niet aangaan op een manier die zij begrijpen of niet mee willen in verandering. Zo vertelt Freek:

Ik heb best wel wat gesprekken gehad met ook wat oudere gemeenteleden en dan zie ik dat dat [gesprekken over geloof] bij hun veel minder natuurlijk komt. Zij hebben veel minder de behoefte voor mijn gevoel. Dat is iets wat ik niet helemaal begrijp. [...] [Ik vind dat] moeilijk om, nou niet moeilijk om mee om te gaan, maar wel daardoor kan ik geen verbinding maken.

Anderzijds hebben ouderen het gevoel dat mensen geen onderdeel van de gemeenschap 'willen zijn' wanneer ze niet aanwezig zijn in de kerkdienst op zondag. Clara stelt:

Er zijn mensen die nog nooit, die heb ik nog nooit gezien. Dus dan voel je die gemeenschap niet, anders zou je wel komen.

Waarop Koos op de vraag of zij onderdeel zijn van de gemeenschap antwoordt:

Nee, die zijn lid van de kerk, dat is wat anders.

In beide gevallen zien deze groepen mensen, die gesprekken moeilijk aangaan of niet aanwezig zijn bij kerkelijke activiteiten, zichzelf wél als onderdeel van de gemeenschap en ervaren zij die gemeenschap ook. Het kan dus zo zijn dat de een wel gemeenschap voelt met de ander, maar de ander niet met de een.

4.4 | Gezamenlijkheid

Naast het belang van gevoel en de persoon in de gemeenschapservaring was een veel genoemd aspect de gezamenlijkheid, een bepaalde gemene deler of overeengekomen norm die de gemeenschap met elkaar verbindt. Dit werd benoemd als 'met de neuzen dezelfde kant op staan', 'iets met elkaar hebben' en 'gemeenschappelijkheid in beleving, denken en doen.' In de basis was de gemene deler het gedeelde geloof. Voornamelijk in verhalen die mensen vertelden over gemeenschapservaringen met christenen op vakantie leek die gemene deler voldoende om ook gemeenschap te ervaren ondanks andere geloofsovertuigingen en -gebruiken. Over hoe dat komt zegt Albert:

Misschien wel doordat je je er wat bewuster van bent. Ik denk in ieder geval wel dat ik er bewuster van ben[...]. Het is soms ook gewoon de omgeving he? Als je in een hele mooie kerk bent, dan ja dat speelt ook mee. Je bent er wat ontvankelijker voor.

In de eigen gemeente is er echter een meer specifieke gezamenlijkheid nodig dan alleen het gedeelde geloof. Er is ook overeenstemming nodig over wat dan de kern van het geloof is, over de

gebruiken, normen en waarden en manier van omgang. Jan van der Stoep laat zien dat in het kielzog van de postmoderniteit met zijn onbegrensde veelvormigheid en diversiteit mensen nu weer meer behoefte hebben aan begrenzing en duidelijke kaders waarbinnen het weer mogelijk is om je ergens aan te binden.¹⁴² “Om zich in het bestaan te oriënteren en zich ergens thuis te voelen, hebben mensen in de geschiedenis voortdurend onderscheidingen en afbakeningen gemaakt om het maatschappelijk leven te ordenen,” aldus van der Stoep. In hoofdstuk 3 werd met Stoppels duidelijk dat die begrenzing ook belangrijk is voor de gemeenschapservaring, omdat onduidelijkheid over de kaders de binding aan de gemeenschap tegenwerkt.¹⁴³ Hierin is volgens hem het ‘innerlijk kompas’ lijdend. Dat is terug te zien in de interviews waarin duidelijk wordt dat wanneer de algemene gedeelde norm verschuift en iemand daar persoonlijk niet meer achter kan staan de gemeenschapservaring ook wegvalt.

“Wat speelt was dat er mensen bij onze gemeenschap kwamen die vervolgens onze gemeenschap probeerden te veranderen. [...] en dat vervolgens ging opleggen aan de gemeenschap. Bij ons was het niet gebruikelijk, in onze gemeenschap, dat iemand een getuigenis deed of zoiets. Niks mis mee, maar het gebeurde gewoon niet. En als het, nou het kon wel eens zijn dat iemand reageert op de preek of wat dan ook, van joh... Maar toen werd het een beetje: je hoort er eigenlijk niet meer bij als je ook niet een getuigenis kon doen. Ik heb helemaal niet die getuigenis, dat wil ik helemaal niet. Ik wil best wel eens wat over mijn ervaring vertellen, maar dat hoeft niet iedereen te weten of zo. En dan werd het zo'n soort... de norm werd veranderd. En dat ja dan krijg je dat als je eigenlijk niet getuigenis doet dan ben je toch wel minder goed. Of als je niet gaat staan tijdens het zingen en je handen heft dan...ja...dan hoor je er niet echt bij. En dat, dat, dat, verstoorde zeg maar heel erg wat je gemeenschappelijk had.” (Albert)

Die gezamenlijkheid staat in delicaat evenwicht met de diversiteit die zoals hierboven benoemd van belang is voor gemeenschapservaring, door te zorgen dat iemand zichzelf kan zijn en dat men samen kan groeien in geloof (zie hoofdstuk 6). Tegelijkertijd is het van belang dat er genoeg gemeen goed is op basis waarvan al die verschillende mensen zich met elkaar kunnen verbinden. Kärkkäinen bevestigt dit en laat met Anselm Min zien dat de gelijktijdige differentiatie en interdependentie als gevolg van de globalisering maakt dat voor de gemeenschapservaring de moeilijke balans moet worden gevonden in solidariteit.¹⁴⁴ De triniteit waarin balans tussen differentiatie en interdependentie als gemeenschap zichtbaar wordt ziet Kärkkäinen als voorbeeld voor de christelijke gemeenschap.¹⁴⁵ Vanuit dat voorbeeld zijn volgens hem “gezonde relaties in de kerk mogelijk waarin de benodigde balans tussen het omarmen van verschillen en de gedeelde gemene deler die daarvoor nodig is” wordt gevonden.¹⁴⁶ Volgens Zizioulas wordt Gods eenheid namelijk “geuit door de onbreekbare *koinonia* (gemeenschap) die bestaat tussen de drie Personen, wat betekent dat anders-zijn geen bedreiging is voor de eenheid, maar de sine qua non van de eenheid.”¹⁴⁷

¹⁴² van der Stoep en Kuiper, *Alles wat je hart begeert?*, 14–15.

¹⁴³ Stoppels, *Oefenruimte*, 100–101.

¹⁴⁴ Anselm Kyongsuk Min, *The Solidarity of Others in a Divided World* (New York, NY: T & T Clark, 2004), 1; gevonden bij: Kärkkäinen, ‘Church Als Communion of Communions’, 334.

¹⁴⁵ Kärkkäinen, ‘Church Als Communion of Communions’, 334–35.

¹⁴⁶ Kärkkäinen, 334 eigen vertaling.

¹⁴⁷ John D. Zizioulas, ‘Communion and Otherness’, *In Communion*, 23 juli 2012, 159–60, <https://incommunion.org/2012/07/23/communion-and-otherness-2/>; gevonden bij: Kärkkäinen, ‘Church Als Communion of Communions’, 334–35.

4.5 | Herkenbaarheid

Die gezamenlijkheid is onder andere nodig om herkenbaarheid mogelijk te maken. Respondenten verlangen naar herkenbaarheid om het gevoel te hebben dat iets *'eigen'* is, dat ze erbij horen. Dit is van belang voor de gemeenschapservaring omdat ze zichzelf op deze manier kunnen zien als onderdeel van de gemeenschap. De eigenheid krijgt onder andere vorm doordat mensen uit de gemeenschap een rol spelen in het gebeuren. Zo werd in de focusgroep over de onlinediensten in coronatijd verteld:

Dan had je één keer in de zoveel tijd [voorganger] en dan andere keren iemand anders. Die kwam dan hier een preek opnemen of thuis. Maar verder zag je van de gemeente eigenlijk niks. Dat wij zeiden als muziekgroep, we gaan daar muziek maken. [...] Het moest meer van ons. (Clara)

...daarna werd het allemaal veel natuurlijker en dan kwam het zingen erbij. En toen werd het gewoon anders. (Koos)

Daarnaast zorgt herkenbaarheid ervoor dat men *weet wat ze kunnen verwachten*. Dit biedt de veiligheid en ontspanning die nodig is om zich open te kunnen stellen en zich te verbinden. De herkenbaarheid wordt enerzijds bepaald door het karakter en eigenheid van de gemeente. Hierin zijn overtuigingen van belang, maar ook de vorm, de woorden en liederen, de liturgie, het gebouw en normen en waarden. Daarover vertelt Koos bijvoorbeeld:

Daarvoor heb je liturgie. Het is een stukje herkenbaarheid, het is een stukje gewoonte. Als het elke zondag helemaal over de kop ligt, daar wordt niemand blij van. Mensen houden ook wel van een beetje gewenning.

De herkenbaarheid van bepaalde liturgische vorm als gebed, de handen opleggen en het Te Deum dat te midden van een andere taal wordt herkend op vakantie werden genoemd als voorbeelden van liturgie die verbinding brengt met mensen die verder vreemden zijn. Anderzijds wordt de herkenbaarheid bepaald door de wereld. Kerkgangers brengen het grootste deel van hun leven buiten de kerkmuren door. Als voor hun gevoel wat er binnen de kerk gebeurt niet meer raakt aan de wereld buiten valt de herkenbaarheid weg. Tot slot zit herkenbaarheid ook in de ander. De herkenning dat de ander iets *'ook zo heeft'* geeft een gevoel van verbinding. Dat kan geloof(stwijfel) zijn, raakvlakken in het persoonlijk leven of zelfs ogenschijnlijk triviale dingen. Freek vertelt:

Nou een van de dingen die voor mij wel...en dat had ik niet helemaal van mezelf verwacht dat ik dat zo zou ervaren is Opwekking. Waarin je met z'n duizenden zeg maar loopt te zingen. Dat maakt je...wel het gevoel van eenheid zonder dat je al die mensen kent. Want het geeft je heel erg het gevoel van ja maar zie je ik ben niet alleen.

4.6 | Welkom

De ervaring van welkom zijn en hartelijkheid speelt een belangrijke rol in de gemeenschapservaring. Meerdere respondenten konden heel levendig en specifiek navertellen hoe zij de eerste keer dat ze bij de gemeente kwamen werden welkom geheten en ze bedachten: hier kan ik me wel thuis voelen.

Toen wij lid... of daarvoor denk ik al. [...] Dat we kwamen en dat was iemand die liep eruit en die stond in het gangpad en die zei: Welkom! Ik ben [...] (Beeld enthousiast en

lachend uit hoe iemand met uitgestrekte armen toetrad) Dat heeft me toen zo geraakt eigenlijk. Als iemand die zich volledig openstelde, en ook je hoort erbij zeg maar. Terwijl als ik hem op straat tegen was gekomen dan was ik hem straal voorbijgegaan. En dat zijn ook niet vrienden of zo. Nee. Ook gewoon broeders en zusters. Maar wel dat iemand zich in, maar ook in een kerk, zich zo open opstelde en ... ja dat is natuurlijk, van kom erbij. (Albert)

Een begroeting op iemand persoonlijk gericht zorgt voor het gevoel van welkom zijn. Hierbij werden de mensen die bij de deur staan genoemd, maar ook het als gemeenschap in de gaten houden of er nieuwe mensen zijn en of die al worden aangesproken. Hoewel ook een negatieve waardering hiervan mogelijk is, kwam dat in de interviews en focusgroep niet naar voren. Verder werd de ervaring in andere gemeenten van het begroeten van elkaar in de dienst en de hand schudden genoemd als een moment van gemeenschapservaring, ook al waren die mensen dus geen bekenden. Naast begroeting draagt de uitnodiging om actief deel te nemen bij. Vaak wordt het koffiemoment na de dienst genoemd. Hierbij ging het respondenten dan om een persoonlijke uitnodiging, niet om de mededelingen aan het einde van de dienst. Maar ook de uitnodiging om deel te nemen aan activiteiten buiten de dienst zorgen voor een welkom gevoel. Tot slot is persoonlijke interesse van belang, dat er wordt gevraagd naar jouw verhaal en dat je bij het weerkomen wordt herkend. In dit welkome gevoel speelt de eerdergenoemde onvoorwaardelijkheid ook een rol. Zo noemde iemand de wandelgroep van de kerk waar ze al een tijdje niet was geweest. Het feit dat ze met hartelijkheid en zonder verwijten weer werd welkom geheten gaf een gevoel van verbondenheid en gemeenschap.

4.7 | Gezelligheid

Het laatste aspect van samen thuis is gezelligheid. Voor alle respondenten zorgde gezelligheid voor gemeenschapservaring. Voor de dertigers was het zelfs een belangrijke voorwaarde. Gezelligheid raakt zowel aan het gevoel van 'thuis', het werd omschreven als warm, fijn en prettig, als aan het samen leven (hoofdstuk 5). Gezelligheid wordt gevonden in de ongedwongen momenten waarin er met elkaar kan worden gelachen en plezier gemaakt. Dit zijn gedeelde ervaringen die mensen lang bijblijven en zeer precies kunnen worden naverteld. In het delen van die verhalen wordt vervolgens ook weer gemeenschap ervaren. Activiteiten die worden genoemd en zich lenen voor deze ongedwongen momenten zijn bijvoorbeeld wandelen, met elkaar eten, voetballen en kamperen. De gezelligheid zorgt naast dat het een gedeelde ervaring is voor een vertrouwelijkheid en ongedwongenheid waarin de ruimte kan ontstaan voor 'diepe gesprekken', welke op hun beurt weer zorgen voor gemeenschapservaring. Anna zegt daarover:

Voor wie er na de preek nog na wil praten. Nou daar zou ik nooit zomaar bijzijn. En als er dan tegenover staat of napraten [...] of kaartjes maken. Dan zit ik weer bij de kaartjes maken. Weet je bij dat ongedwongen. En dan gaat het misschien alsnog over iets diepers.

Juist in de ongeorganiseerde momenten waarin de religieuze dimensie geen uitgesproken plek krijgt ontstaan geloofsgesprekken. De gezelligheid zorgt voor een stuk luchtigheid en een vertrouwde basis waarin de veiligheid en vrijheid wordt gevoeld om kwetsbare zaken met elkaar te delen. Het geloof is heel wezenlijk en wordt daarom als kwetsbaar ervaren. Daarnaast is er geen leidraad die bepaalt dat

er iets gedeeld moet worden. Die ongedwongenheid voorkomt dat mensen in de weerstand schieten om te delen.

Er zit geen, je hebt geen a4tje met gesprekspunten want dat is wat je natuurlijk bij die Bijbelstudie wel had. Je hebt met het eten geen leidraad. Het is ook niet erg als je 'het gaat wat minder' 'o wat vervelend'. Kan ook. En dan punt en weer door. En soms had je een gesprek en dan merkte je aan jezelf dat je meer wilde weten. Zonder dat je daar een leidraad of iets voor had waar je niet van mocht afwijken. (Anna)

Peter Ward laat in zijn boek *Liquid Church* zien dat om een 'succesvolle' kerk, in de zin van een duurzame verbondenheid, te zijn informele activiteiten die ontstaan vanuit het netwerk van individuen en groepen de plaats moeten innemen van starre bijeenkomsten en geformaliseerde vriendschappen.¹⁴⁸ 'Kerk gebeurt' volgens hem namelijk daar waar mensen gemotiveerd zijn om met elkaar te communiceren.¹⁴⁹

4.8 | Afronding

In de inleiding van dit hoofdstuk is weergegeven hoe de hoofdstukken 4 tot en met 6, waarin de analyse van de data is verwerkt, worden gestructureerd. Duidelijk werd dat voor gemeenschapservaring zowel de intermenselijke dimensie als de religieuze dimensie van belang zijn. Die intermenselijke dimensie komt in de resultaten meer naar voren dan de religieuze dimensie. Er zijn verschillende suggesties gedaan voor mogelijke redenen. Hierop wordt in hoofdstuk 7 verder gereflecteerd. Uit dit hoofdstuk is in ieder geval gebleken dat de gemeenschapservaring bepaalt of men zich wil (blijven) verbinden aan de gemeenschap. In hoofdstuk 3 bleek uit de literatuur dat de gemeenschap een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van het geloof. In hoofdstuk 6 wordt vanuit de data daarop gereflecteerd. Om die gemeenschap te kunnen ervaren bleek in dit hoofdstuk het overkoepelende thema 'samen thuis' van belang. Samen thuis raakt aan het concept *belonging* zoals gezien bij Day. In dit onderzoek werden daar woorden aan gegeven als verbondenheid en erbij horen. Gevoel speelt hierbij een belangrijke rol, zowel emotioneel als zintuigelijk. Zonder gevoel wordt gemeenschapservaring door de respondenten niet mogelijk geacht, wat past binnen de culturele ontwikkelingen van deze tijd. Daarnaast speelt de 'persoon' hierin een belangrijke rol, zowel in het 'jezelf kunnen zijn' als in het persoonlijke aandeel in het (kunnen en willen) deelnemen aan de gemeenschap. Als aanvulling op het belang van de persoon is gezamenlijkheid nodig om gemeenschap te kunnen ervaren. Die gezamenlijkheid zorgt vervolgens voor een stuk herkenbaarheid, waarbij zowel de kerk, de wereld als de ander een rol speelt. Merkbaar welkom zijn geeft een direct gemeenschapsgevoel waar begroeting, uitnodiging en persoonlijke interesse voor zorgen. Tot slot draagt gezelligheid bij door gedeelde ervaring en een veilige ongedwongen basis voor diepe gesprekken. Op zijn minst lijkt uit deze data naar voren te komen dat de hierboven genoemde aspecten van de intermenselijke dimensie een voorwaarde zijn voor deelname aan de gemeenschap en de religieuze dimensie die daarbinnen vorm krijgt. Dit sluit daarmee nog niet uit dat die religieuze dimensie ook op een andere manier of plek vorm kan krijgen. In het volgende hoofdstuk is het tweede aspect van de intermenselijke dimensie uitgewerkt, het samen leven.

¹⁴⁸ Ward, *Liquid Church.*, 47.

¹⁴⁹ Ward, 2.

Hoofdstuk 5: Samen leven.

5.1 | Inleiding

Het samen leven als gemeenschap is een veel benoemde voorwaarde voor het ervaren van gemeenschap. Ondanks de verscheidenheid, ondanks de eigen levens, wordt in de momenten dat de gemeenschap vorm krijgt het leven gedeeld. Waar in het vorige hoofdstuk werd beschreven welke omstandigheden nodig zijn om een situatie van 'samen thuis' te creëren waarin gemeenschap kan worden ervaren, wordt in dit hoofdstuk beschreven hoe in het samen door het leven gaan, en vormgeven aan die gemeenschap, de ervaring van gemeenschap wordt opgedaan. Samen geven deze hoofdstukken antwoord op de deelvraag: "hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij 'gemeenschap' ervaren?".

De drie grote overkoepelende thema's bij het 'samen leven' zijn het leven delen, elkaar kennen en betrokkenheid. Dat samen leven belangrijk is voor de ervaring van gemeenschap is niet zo verwonderlijk. Van der Stoep laat dat zien aan de hand van de etymologie van het begrip 'ervaren': het is "een samenstelling van het voorvoegsel 'er' en het middeleeuwse 'varen, wat 'gaan' of 'reizen' betekent. Het gaat om indrukken die je onderweg op reis opdoet en die, omdat reizen vaak lang en intensief waren, ook in belangrijke mate je leven vormden."¹⁵⁰ Toegepast op de gemeenschap is het dan logisch dat specifiek het *samen* leven van belang is om gemeenschap te kunnen ervaren.

5.2 | Leven delen

Het eerste aspect van 'samen leven' is het delen van het leven met elkaar. Voor de gemeenschapservaring in de kerkelijke gemeenschap ligt het voor de hand dat het kerkelijk leven met elkaar wordt gedeeld. Om die gemeenschap te kunnen ervaren blijkt het echter noodzakelijk dat het leven in al zijn facetten wordt gedeeld, zowel het kerkelijk leven als het dagelijks leven.

In het leven delen is het '*samen dingen doen*' van belang. In het model van Day gaat het dan om het aspect *behaving* (zie paragraaf 3.2). Daarin worden gedeelde ervaringen opgedaan en een gedeelde geschiedenis opgebouwd die gemeenschapsgevoel geeft. Dit zijn ook de dingen die gemeenschapsgevoel kunnen onderhouden op momenten dat andere zaken zoals onenigheid en gebrek aan gezamenlijkheid het gemeenschapsgevoel bedreigen. Zo vertelt Freek:

Want je hebt wel heel veel liefde voor de gemeente. Mijn moeder is overleden toen ik 20 jaar was en voor die tijd is ze 10 jaar lang ziek geweest. En zij heeft heel veel steun gehad vanuit de gemeente. Dus er zitten, er lopen in de gemeente nog allemaal mensen die ik nog steeds als engeltjes beschrijf zeg maar. Omdat ze de verzorging van mijn moeder deden, en allerlei dingetjes deden om haar maar te ondersteunen. Dus ik heb een soort liefde die er nooit uitgaat voor de gemeente. Maar af en toe dan kijk ik ernaar en dan denk ik jongens...dit had voorkomen kunnen worden.

De activiteiten die hierbij genoemd worden lopen uiteen en zijn zowel religieuze, recreatieve en relationele activiteiten.

¹⁵⁰ van der Stoep en Kuiper, *Alles wat je hart begeert?*, 13.

Bij religieuze activiteiten kan gedacht worden aan liturgische activiteiten als bidden, zingen of de geloofsbelijdenis uitspreken of -zingen. Maar ook aan andere religieus te duiden activiteiten als een bijbelstudiegroep, een christelijk koor of gesprekken over het geloof.

Naast de religieuze activiteiten worden recreatieve activiteiten benoemd zoals eerder besproken bij gezelligheid. Anna vertelt over haar jeugd in deze kerk, waarvan een deel van de jongeren nog steeds haar Bijbelkring vormt:

En wij spraken dan gewoon ook op zondag af. En dan na de kerkdienst gingen we weet ik veel wat doen. Een badkuiprace en de meest gekke dingen. Echt, er was altijd wel iemand voor te porren. Maar je sprak wel af en dan 's avonds hadden we dan JP, jongerenprogramma was dat. Gingen we allemaal eten en daarna het serieuze gedeelte, het diepgaande gedeelte.

Als laatste categorie zijn er de relationele activiteiten die uiting geven aan betrokkenheid, zoals kaartjes, bloemen of een belletje. Zo vertelt Hilde:

Een tijdje geleden kwamen [...] de bloemen brengen. Ik zeg o jongens we krijgen de bloemen! [...] En die hebben hier lekker 2,5 uur gezeten. [...] En dan voel ik op dat moment ontzettend de gemeenschap. Niet vanwege de bloemen, maar vanwege de mensen die er waren. En dan hebben we niet constant over de Bijbel zitten praten. Nee ook over de personen, over hun gezinnen en het werk en dat soort dingen.

Het actief samen iets ondernemen legt niet alleen de basis waarin gemeenschap kan ontstaan, maar geeft ook de mogelijkheid om vorm te geven aan gemeenschap zodat deze erfahrbaar is. Juist in het samen gemeenschap zijn en de verbondenheid die daarin vorm krijgt wordt de gemeenschap ervaren. Peter Ward pleit er met zijn voorgestelde *Liquid Church*, als tegenligger van de klassieke kerk waarin de binding en participatie afneemt, voor een kerk waarin het lidmaatschap wordt bepaald door participatie en betrokkenheid, omdat dit leidt tot verbinding en gemeenschap.¹⁵¹

De activiteiten die samen worden ondernomen moeten op veel momenten plaatsvinden. Hoewel er te weinig respondenten zijn om hier iets sluitend over te zeggen, lijken vooral de dertigers de zondag alleen niet als voldoende te ervaren. Door tijd met elkaar door te brengen is het mogelijk om op een natuurlijke manier meer mee te krijgen van elkaars leven en daarin naast elkaar te staan en met elkaar mee te lopen en te dragen. Hierin is een onderscheid tussen dertigers en de (naar verhouding) oudere respondenten. De dertigers vinden het alleen 'echte' gemeenschap als men op die manier weet heeft van wat er bij de ander speelt, en waardeert daarom gebed en kaartjes nadat ze zelf actief hebben moeten meedelen wat er speelt minder.

Maar dat maakt het nog niet helemaal echt. [...] op het moment dat iemand zich moet presenteren dan komen kaartjes wel, maar de rest van de aandacht...dat samenleven dat mist. (Freek)

De oudere generatie waardeert daarentegen de kaartjes juist wel en ervaart hierin geen problemen met het zelf moeten aankaarten van wat er speelt. Wel wordt door beide gewaardeerd dat door het intensief samen optrekken het 'wel en wee', zoals het werd genoemd, van het leven wordt gedeeld. Naast een intensief contact in hoeveel tijd er met elkaar door wordt gebracht is ook contact in verschillende settingen van belang. Op die manier wordt op verschillende niveaus van het leven een verbinding gelegd. In religieus geduide activiteiten op het gebied van geloof, in recreatieve

¹⁵¹ Ward, *Liquid Church*.; Maddix, Kim, en Estep, *Understanding Faith Formation*, 77.

activiteiten op het gebied van gedeelde passie en door alle activiteiten heen op het gebied van het persoonlijk leven. Ook zijn in de praktijk niet bij elke activiteiten dezelfde mensen aanwezig. Door in verschillende settings gemeenschap te zijn kan ook met een groter deel van de gemeenschap die ervaring van gemeenschap worden gevonden. Speciaal aan het samen leven in de kerkelijke gemeenschap in tegenstelling tot andere gemeenschappen is voor respondenten de mogelijkheid tot diepgaande gesprekken. Mensen geven aan dat er zaken worden besproken over bijvoorbeeld de opvoeding en seksualiteit die in andere gemeenschappen niet, of in ieder geval niet buiten het gezin, zouden worden besproken.

5.3 | Elkaar kennen

Er werd al even aangekaart dat het 'weten wat er speelt' een belangrijke rol speelt bij het samen leven als gemeenschap. Dit raakt aan een ander thema dat veelvuldig naar voren kwam, namelijk het 'elkaar kennen'. Er zijn verschillende redenen waarom elkaar kennen van belang is om gemeenschap te kunnen ervaren.

In de eerste plaats is dat van belang omdat gemeenschap niet meer wordt ervaren op basis van een feitelijk gegeven dat men onderdeel is van die gemeenschap. Gemeenschap ervaren is door en door relationeel. Daarvoor is het dan ook van belang dat je weet met wie je gemeenschap hebt om die te kunnen ervaren. Elkaar kennen is daarom essentieel om gemeenschap te ervaren. Zo werd bijvoorbeeld verteld dat er geen gemeenschap wordt ervaren met mensen die nooit in de dienst komen (of ergens anders bij zijn). Daarover zegt Clara:

Ik ben 15 jaar lid, maar ik heb die mensen nog nooit gezien. Die zou ik op straat straal voorbijlopen.

Deze mensen worden wel gezien als onderdeel van de feitelijke gemeenschap, maar die wordt niet ervaren.

In de tweede plaats is elkaar kennen van belang, omdat dit ervoor zorgt dat gemeenschap vorm kan krijgen. Door elkaar te kennen weet je wat de ander nodig heeft en op welke manier met de ander verbonden kan worden, hierin speelt persoonlijkheid ook mee. Een voorbeeld hiervan is de verontwaardiging van de respondent over het halen van de verjaardagen uit het kerkboekje.

Nou ja, als je niet eens meer mag weten dat iemand jarig is, ja hoe... Wat kun je dan nog he? Dan wordt het wel heel erg ingewikkeld. (Koos)

In de derde plaats zorgt elkaar kennen ervoor dat je weet wat je van elkaar kunt verwachten. Dit zorgt voor de veiligheid die nodig is om je open te stellen, kwetsbaar te zijn en met de ander te verbinden. In een gesprek over de Bijbelstudiekring van een vriendengroep vroeg ik naar de mogelijkheid van een kring met vreemden:

Dat, ja als je random ingedeeld zou worden, dan zou je toch wel weer een heel proces moeten doorlopen om die mensen te leren kennen en, nou. Je gaat niet ...zomaar alles...he je daar niet...ja ik weet niet of ik de vrijheid zomaar zou voelen om het achterste van mijn tong aan iedereen te laten zien. Heeft ook wel...een stukje veiligheid hoort daar wel bij. (Willem)

Dit laat zien dat hoewel er zeker gemeenschap wordt ervaren met vreemden op basis van het gedeelde geloof het elkaar kennen van belang is voor diepgaande verbondenheid en een langdurig

gemeenschapsgevoel en dat het ook tijd en moeite kost om tot een punt te komen dat je elkaar kent. Daarnaast zitten daar ook gradaties in, zo vertelt Albert:

Want ik heb jaren op [...] koor gezeten. Dan had je dat ook heel sterk. Waarbij je natuurlijk wel een gezamenlijke passie had he? Het zingen, het optreden. Dat was ook wel een gemeenschap binnen de gemeenschap.

Tot slot zorgt elkaar kennen voor een motivatie om elkaar vast te houden en biedt het context in het geval van onenigheid. Er werd dan ook aangegeven dat wanneer je elkaar niet kent het makkelijker is om onenigheid te laten leiden tot verwijdering. Mensen zijn dan minder geneigd om het op te lossen omwille van de gemeenschap.

Interessant is dat over dit aspect in de literatuur rondom gemeenteopbouw en gemeenschappen weinig is geschreven. Er is veel aandacht voor het belang van het individu in de huidige maatschappij. Stoppels schrijft over het belang van het individu en de individuele keuze voor gemeenschap en het theologische thema ‘aan elkaar gegeven zijn’.¹⁵² Er wordt echter niet duidelijk hoe de verbinding tussen het individuele en het gemeenschappelijke tot stand moet komen. Zou het zo kunnen zijn dat in het ‘elkaar kennen’ het belang van de persoon en individualiteit raakt aan de behoefte aan relatie en samen? In het elkaar kennen – iedere volledig zichzelf zijnde en tegelijkertijd in relatie staande – wordt de gemeenschap gevonden en ervaren. In onderzoeken naar gemeenschapservaring bij jongeren komt het belang van elkaar kennen wel naar voren (paragraaf 3.7).¹⁵³ Abby Day vond in haar onderzoek dat mensen hun ‘moraliteit’, wat kan worden begrepen als “being christian”, oftewel het geloofsleven, vormgeven met de mensen die ze kennen en waar ze om geven.¹⁵⁴ Aangezien in de basis gemeenschap wordt ervaren met hen die het geloof delen is het dan ook begrijpelijk dat voor die ervaring van gemeenschap het kennen van elkaar belangrijk is.

5.4 | Betrokkenheid

Vanuit het leven delen en elkaar kennen komen we bij het belang van betrokkenheid voor de ervaring van gemeenschap. Deze betrokkenheid heeft vier aspecten, op volgorde van prominentie in de data: naar elkaar omzien, meeleven, beschikbaarheid, en zorgdragen.

5.4.1 | Naar elkaar omzien

Een term die vaak werd gebruikt is ‘naar elkaar omzien’. Dit lijkt in de manier waarop hierover gesproken wordt voornamelijk te maken te hebben met aandacht. Zo vertelt Hilde over een moeilijke periode van vele IVF-behandelingen en het verlies van een kindje:

Toen vond ik de gemeenschap ter ondersteuning heel fijn. Dat heb ik ook echt zo ervaren.

Die aandacht zit bijvoorbeeld in een luisterend oor bieden en van de andere kant ‘je verhaal kwijt kunnen’. In beide rollen wordt hierin gemeenschap ervaren. Hieruit wordt wederom duidelijk dat de kerkelijke gemeenschap allesbehalve individualistisch is. Het is niet alleen in het ontvangen van zorg dat de gemeenschap wordt ervaren, maar juist ook in de zorg voor de ander. Wederkerigheid is dan ook iets dat door alle thema’s heen regelmatig aan de orde is gekomen. Ondanks die wederkerigheid

¹⁵² Stoppels, *Oefenruimte*, 50–52.

¹⁵³ van Wijnen en Barnard, ‘Connected to the wellspring’, 216.

¹⁵⁴ Day, *Believing in Belonging*, 135–36.

kan het initiatief wel bij één persoon liggen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in de bezoeken aan mensen die zelf nauwelijks betrokkenheid bij de gemeente laten zien (ook al voelen ze zich wel betrokken). Het omzien naar 'elkaar' is hier vooral omzien naar de 'ander', waarin nog steeds door de gever gemeenschap wordt ervaren.

5.4.2 | Meeleven

Daarnaast krijgt de betrokkenheid vorm in het *meeleven* met elkaar. Vanuit het hart voor de gemeenschap en de ander leeft men mee met het wel en wee van elkaar. Meeleven heeft ten eerste een gevoelsaspect. Zo nauw betrokken zijn op elkaar dat de emotie van de ander ook zelf wordt ervaren. Samen lachen samen huilen, in goede en in kwade tijden. Meeleven kan ook in handelingen zitten. Vaak zijn dat kleine handelingen die uit onmacht worden gedaan om toch iets van meeleven tastbaar en voelbaar voor de ander te maken. Een kleine handeling is iets waar iemand eigenlijk weinig doet, maar die toch een grote impact kan hebben.

En dan heb je daarna in de loop van de dag hebben we gewoon gebeld. Van joh, van ja ik zag het wel. Dan hoef je eigenlijk niks te zeggen. He maar gewoon laten merken dat je er ook aan denkt. (Jodi)

Ook kaartjes worden in dit licht vaak genoemd.

Maar zelf...ik heb nooit gedacht van jongens wat heb ik nu een drama. Dat zie je niet, want je leeft van dag tot dag. Toen voelde ik wel, toen kwamen er ladingen kaartjes en bloemetjes. Dan voelde je wel echt daarin gekend. (Hilde)

Henk de Roest vond in zijn onderzoek dat het idee van een instituut (in zijn geval de geestelijk verzorger, maar dat kan ook betrokken worden op de kerk) dat beschikbaar is om aandacht te schenken en te luisteren, maakt dat de kerk van betekenis is.¹⁵⁵ In tegenstelling tot wat de Roest vond, blijkt uit dit onderzoek dat het idee alleen echter niet genoeg is om de gemeenschap te ervaren. Zo zegt Albert over het ontvangen van kaartjes en de gemeenschapservaring die dat geeft:

... anders dan weet ik ook niet dat ze meeleven he? Dan denk ik oké nou het zal vast meegeleefd worden, maar ik merk het niet. Maar als ik dan een kaartje krijg, of appje ofzo dan denk je van hé dat is ... ik hoor tot die gemeenschap.

Niet alleen de ontvanger van het meeleven ervaart gemeenschap. Respondenten vertelden bijvoorbeeld over gedachtenisondag, waarin het verdriet van die ander die een kaars aanstak werd gevoeld, zonder dat diegene zelf verdriet had om degene die was overleden. Theo Pleizier noemt dit (met betrekking tot de preek) 'third-person engagement': iets voelt voor iemand waardevol, omdat diegene weet dat het voor de ander waardevol is.¹⁵⁶ Die ervaring werd door respondenten bijna als verbazingwekkend of overweldigend ervaren. In het sterke gevoel van gemeenschap in dat moment werd beseft: ja ik voel me onderdeel van deze gemeenschap, hier hoor ik bij.

¹⁵⁵ Roest, *Een huis voor de ziel*.

¹⁵⁶ Pleizier, 'Religious Involvement in Hearing Sermons', 249.

5.4.3 | Beschikbaarheid

Betrokkenheid heeft ook te maken met *beschikbaarheid*. In de beschikbaarheid voor elkaar wordt gevoeld dat het iemand aan het hart gaat hoe het met jou gaat. Zo noemt Jodi:

Maar ook een luisterend oor hebben voor elkaar, op wat voor tijd dan ook. Wat bij ons in de kring app nog wel eens een keertje gebeurt. Dat er nog wel eens mensen in de kring, die nou ja ziek zijn, of hoe dan ook, of alleen zijn, die dan rustig om 11 uur een kreet erop gooien. En dan is er gelukkig altijd wel iemand die nog bereid is om te luisteren.

Die verantwoordelijkheid zit daarmee in de gemeenschap als geheel en ligt niet bij ieder individu afzonderlijk. Die gezamenlijke beschikbaarheid zit ook in het oog voor nieuwe mensen in de kerk.

Als iemand anders al in gesprek is, hoef ik er niet ook nog eens naartoe. Ik hoef niet altijd degene te zijn die het gesprek aangaat. Je moet ze ook niet overweldigen. (Mark)

Je beschikbaar stellen heeft volgens respondenten te maken met de persoonlijke situatie (zie 4.3.), maar ook met bereidheid en verantwoordelijkheid:

Dat je bereid bent om elkaar te helpen. [...] Maar dat je ook bereid bent om verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar en met elkaar te bemoeien en dat soort dingen. (Koos)

5.4.4 | Zorgdragen

Tot slot heeft betrokkenheid te maken met *zorgdragen* wat een meer actieve vorm van betrokkenheid is. Zorgdragen heeft te maken met diaconie: elkaar helpen en ondersteunen in woord en daden. Woorden die hierbij worden gebruikt zijn ‘helpen’ en ‘met elkaar bemoeien’. Respondenten denken daarbij aan financiële ondersteuning en praktische ondersteuning. Tegelijkertijd geven mensen ook aan dat ze het wel moeilijk vinden om hulp te ontvangen, terwijl ze zelf het fijn vinden om hulp te geven en daarin gemeenschap ervaren.

5.4.5 | Samen zaken voor Gods aangezicht brengen

Een religieus aspect van betrokkenheid, dat verder in hoofdstuk 6 zal worden besproken, is het *samen zaken voor Gods aangezicht brengen*. Hoewel in het praten over betrokkenheid voornamelijk het aardse leven naar voren komt, wordt ook de goddelijke dimensie hierbij betrokken. Naast het samen zaken voor Gods aangezicht brengen gaat het dan bijvoorbeeld ook om elkaar steunen in geloof en voor elkaar geloven in perioden waarin dat iemand niet lukt.

5.5 | Gesprekken

Bij het thema ‘het leven delen’ kwam al aan de orde dat het actief deelnemen, iets doen, daarbij van belang is. Hierbij zijn een aantal activiteiten die door respondenten zijn benoemd aan de orde geweest. Een zogenaamde activiteit of handeling die in het bijzonder veel werd benoemd zijn de gesprekken. Hierbij wordt grofweg onderscheid gemaakt tussen twee soorten gesprekken. Enerzijds gezellige en laagdrempelige gesprekken ook wel omschreven als ‘kletsen’ of ‘een praatje maken’ en anderzijds de meestal genoemde ‘diepe’ gesprekken. In die diepe gesprekken heeft men het meestal

over het geloof, maar het kan ook gaan over de dingen waar het in het leven ‘echt’ om draait. Zowel het kletsen als de diepe gesprekken zorgen voor een gevoel van gemeenschapservaring. Die gemeenschapservaring komt door het delen, zowel van het moment als de inhoud die vaak raakt aan de persoon en waarvoor kwetsbaarheid nodig is. Daarnaast komt de gemeenschapservaring door het samen leren, over elkaar en over God, waarin men verbinding vindt in het samen op pad gaan en door de ander op de pad vergezeld en geholpen te worden. Om door die gesprekken gemeenschap te ervaren is de voorwaarde dat er respect en ruimte is voor verschillende ideeën en perspectieven, tegelijkertijd moet er ook wel wat inhoudelijks gezegd kunnen worden. Zo zei iemand:

“Die gesprekken...die gaan ergens over.”

De meeste respondenten gaven aan dat ze gemeenschap ervoeren in de manier waarop in gesprekken verschillende perspectieven in werden gebracht, hierbij voelden ze zich niet gedwongen om hun eigen perspectief te veranderen maar wel gemotiveerd om na te denken. Eén respondent was van mening dat er in de waarde die gehecht werd aan ruimte voor diversiteit niet meer genoeg kon worden gezegd waar het op stond en miste daarin ook de gemeenschapservaring. Interessant is dat in deze twee ervaringen de groep die de gesprekken wel prettig ervoerde zich aansluit bij de heersende visie op gemeentezijn en zich identificeert als betrokken tot nauw betrokken. Terwijl degene die in de gesprekken geen gemeenschapservaring had juist tegen die heersende visie inging, pleitte voor verandering en zich identificeert als (nu) nauwelijks betrokken.

5.6 | Afronding

Naast ‘samen thuis’ zijn is voor de gemeenschapservaring ‘samen leven’ van belang. Samen leven bestaat allereerst uit het leven delen, waarbij het gaat om zowel religieus als niet-religieuze activiteiten met elkaar ondernemen en veel en verschillende soorten momenten van contact. Daarnaast is het van belang om elkaar te kennen, te weten wat er in het leven van de ander speelt. Dit voedt de relationaliteit die voor gemeenschapservaring zorgt doordat het duidelijk maakt met wie je een gemeenschap bent, welke verwachtingen je kunt hebben (wat gekoppeld is aan veiligheid en kwetsbaarheid) en versterkt tot slot de duurzaamheid van de gemeenschap. Verder is betrokkenheid een onderdeel van het ‘samen leven’ waarin het gaat om naar elkaar omzien, beschikbaarheid, meeleven en zorgdragen. Tot slot zijn gesprekken in het bijzonder een veel genoemd medium dat het ‘samen leven’ mogelijk maakt en voedt.

Met dit hoofdstuk wordt de bespreking van de intermenselijke dimensie in gemeenschapservaring afgesloten en daarmee ook de beantwoording van de tweede deelvraag: “hoe spreken mensen die onderdeel zijn van een kerkelijke gemeenschap over hoe zij “gemeenschap” ervaren?”. In het volgende hoofdstuk wordt dit aangevuld met de religieuze dimensie. En zo antwoord gegeven op de derde deelvraag: “Wordt die ervaring religieus geduid en hoe wordt daarover gesproken?”. Vanuit theologisch oogpunt valt te bediscussiëren of deze volgorde juist is. Is God niet het begin van de gemeenschap? Brengt Hij mensen, vanuit zijn onvoorwaardelijke en genadige liefde, niet als broers en zussen bij elkaar? Er is bewust gekozen om toch voor deze volgorde te gaan en de ongemakkelijkheid die daarbij komt kijken te laten staan. In de interviews kwam nu eenmaal de intermenselijke dimensie sterker naar voren. Een deel kan dit wellicht verklaard worden door de manier waarop de focusgroep en interviews zijn afgenomen, waarin werd begonnen met vragen over de intermenselijke dimensie. Dat neemt niet weg dat de vragen over de relatie van gemeenschap met God en geloof veel lastiger werden beantwoord en het gesprek moeilijk op gang kwam. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of dit wijst op een daadwerkelijk kleiner aandeel van de religieuze dimensie in de gemeenschapservaring, of dat het bijvoorbeeld te

maken heeft met de taalkundigheid van mensen op dit gebied. Daarnaast zou je theologisch ook juist in de intermenselijke dimensie Gods openbaring kunnen zien. Het doet denken aan de drie dimensies van de communicatie van geloof die Immink geeft: het tussenmenselijk discours, de activering van het geloofsleven en activatie van de God-mens betrekking.¹⁵⁷ Voor Immink is de omgang met God analoog aan de omgang tussen mensen¹⁵⁸ en hij ontdekt dat het gesprek tussen God en mens vaak gaat via het tussenmenselijke gesprek, wat als het waren intermediair is.¹⁵⁹ Zou het dan zo kunnen zijn dat de intermenselijke dimensie eerst nodig is voor de religieuze dimensie van gemeenschapservaring? Of nog een stap verder dat de intermenselijk dimensie drager wordt van de religieuze dimensie? De verwevenheid van de twee dimensies zou hier op kunnen wijzen en wijst op z'n minst op een bepaalde relatie tussen de twee dimensies. Tot slot is gekozen om de ongemakkelijkheid van het grote aandeel van de intermenselijke dimensie te laten staan, omdat dit oproept tot het verder nadenken over hoe kerkzijn wordt vormgegeven. En of kerkzijn zoals dat nu veelal wordt vormgegeven de beste manier is om bij te dragen aan de gemeenschapservaring die zo belangrijk is voor participatie en binding aan een geloofsgemeenschap, waarbinnen (zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken) wel degelijk geloof wordt gevormd, geuit en gevoed.

¹⁵⁷ Immink, *In God geloven*, 123.

¹⁵⁸ Immink, 125–27.

¹⁵⁹ Immink, 127.

Hoofdstuk 6: Samen geloven.

6.1 | Inleiding

Voor een ervaring van gemeenschap in een christelijke gemeenschap stond, ondanks dat het minder vaak werd genoemd, voor alle respondenten de centrale rol van het geloof buiten discussie.

De kerk is natuurlijk ook iets wezenlijks. En een popkoor is heel leuk en gezellige mensen daar, maar het heeft niets te maken met mijn wezen, mijn zijn, ja met mijn leven met God. Dat verandert daar niet in. En dat, bij vision, gaf dat een dimensie. Dat te kunnen zingen. (Hilde)

...alleen koffie is te weinig. Omdat je dan geen invulling geeft aan je kerk zijn. Dat deel wat je natuurlijk primair deelt, je geloof, dat is wel een belangrijke factor. (Willem)

[Het] besef van de ander is bezig met geloof. Ik denk dat dat nog veel belangrijker is, in ieder geval voor mij, dan de daadwerkelijke regels die iemand volgt. (Freek)

Beide kanten op spelen gemeenschap en geloof op elkaar in: de gemeenschap wordt ervaren in geloof en in geloof wordt gemeenschap gevonden. Immink laat zien dat geloof betekenis heeft en een communicatief gebeuren is.¹⁶⁰ Die betekenis krijgt het in het menselijk leven, “in de crises die we ondervinden, in de ontmoetingen, relaties en verbanden waarin ons leven zich ontplooit”.¹⁶¹ De verhouding tussen het menselijk leven en het menselijk geloof is volgens Immink dynamisch: levenservaringen en geloof werken beide op elkaar in. Het geloof is communicatief en daarom kan alleen in relatie tot de ander, zowel met God als de medemens, geloof vorm krijgen. Ondanks het belang van gemeenschap in het ontwikkelen, vormen en uitten van geloof is het uiteindelijk het individu dat gelooft.¹⁶² Geloven is daarom, net als gemeenschap, altijd een delicate balans tussen het individu en de relatie met de ander en de Ander. Zoals Immink benadrukt betekent ‘geloven’ ook het leven in gemeenschap met Christus: we ontvangen het van Hem. Aangezien uit de vorige twee hoofdstukken is gebleken hoe belangrijk de intermenselijke dynamiek is voor de gemeenschapservaring en gemeenschapservaring voor geloof, of Godservaring, komt de vraag omhoog of de intermenselijke relatie wellicht de plek is waarin Jezus tot ons kan komen om die gemeenschap met ons aan te gaan. Interessant in dit licht is het gegeven dat in Immink's boek *In God geloven* veel thema's voorkomen met betrekking tot de relatie tussen God en mens, die ook in dit onderzoek naar voren zijn gekomen op het intermenselijke vlak. Zo gaat het over kennen en vertrouwen¹⁶³ en betrokkenheid¹⁶⁴. Wellicht zou het dan zo kunnen zijn dat de goddelijke dimensie doorwerkt in de intermenselijke dimensie, en deze zo (gedeeltelijk) wordt getransformeerd, waardoor de goddelijke dimensie kan doorwerken in de intermenselijke dimensie. Dit heen en weer tussen de goddelijke en intermenselijke dimensie, waarbij geloof wordt gevonden in de gemeenschap en gemeenschap in het geloof wordt in dit hoofdstuk vanuit de ervaring van de respondenten verder verkend.

¹⁶⁰ Immink, 11.

¹⁶¹ Immink, 11.

¹⁶² Immink, 27.

¹⁶³ Immink, 36–40.

¹⁶⁴ Immink, 40–43.

6.2 | Gemeenschap ervaren in geloof

De rol die God heeft in het ontstaan en bestaan van de gemeenschap wordt zeer uiteenlopend geduid. Een deel van de respondenten antwoordt overtuigd “alles!”. Aan het andere uiterste zit Freek die als volgt reageert:

Gek genoeg, weet ik niet of... God die heeft heel erg een...een onderdeel is van het voeden van een gemeenschap. Buiten alles wat ik geloof over wat God kan doen. Weet ik niet of...dat is ook weet je...ik geloof echt wel dat iedereen bij ons in de gemeente in God gelooft. Maar dat geeft niet dat ik een band met ze voel.

Daar tussenin zitten respondenten die het moeilijk vinden om dit te duiden en dat soms ook specifiek aangeven. Ondanks deze verscheidenheid geven alle respondenten aan dat hoewel gemeenschap kan worden ervaren zonder dat God of geloof daarin een rol speelt, het pas een christelijke of kerkelijke gemeenschap kan zijn wanneer de kern van die gemeenschap het geloof is. Henk de Roest schrijft daarover:

Beloning without believing is op den duur niet voldoende. Dit geldt niet alleen in normatieve zin, maar het is een empirisch waarneembaar gegeven. Wanneer het vernemen van God wegvalt of, wat ook de ervaring kan zijn, mensen niet langer kunnen geloven in het geloof van anderen, komt de circulatie in een geloofsgemeenschap tot stilstand.¹⁶⁵

Uit het onderzoek van deze scriptie blijkt dat grofweg twee verbanden door respondenten worden gezien als het gaat over de religieuze duiding van de gemeenschapservaring, namelijk het geloof als kern van de gemeenschap en God als verbinder van de gemeenschap.

6.2.1 | Geloof als kern van de gemeenschap

Allereerst geeft het gedeelde geloof een ervaring van gemeenschap. Dit gaat heel breed om beseffen of merken dat het geloof dat jij hebt, belijdt en/of ervaart ook op een of andere manier door de ander wordt gedeeld.

Die mensen...zij hebben dezelfde God. En zij doen dat vanuit eenzelfde geloof. Van omzien naar elkaar. (Albert)

Daar [waar gemeenschap ervaren en God ervaren samen komen] is het gevoel. Dat is zo belangrijk aan de zondagmorgen. Dat je dat gevoel hebt en dat je een stukje van dat gevoel deelt. Anders kun je wel naar een dominee op televisie gaan zitten kijken. (Koos)

Dat je met z'n allen voor dat moment echt iets deelt. Er een gedachte bij hebt, een beleving bij hebt. En soms ook even oogcontact ook. (Anna)

In de vorige twee hoofdstukken bleek dit verweven in verschillende intermenselijke aspecten die bijdragen aan gemeenschapservaring. Zo bleek samen dingen doen in zichzelf gemeenschapservaring te bevorderen, maar ook specifiek het samen vorm en uiting geven aan geloof. Daarnaast geeft het besef van gedeeld geloof door activiteiten, gesprekken en zintuiglijke ervaringen een gevoel van verbondenheid. De herkenning ‘niet de enige’ te zijn die gelooft, of die het geloof op een bepaalde manier beleeft of begrijpt, draagt hieraan bij. Het feit dat samen geloven en hierover spreken of dat

¹⁶⁵ Roest, *Een huis voor de ziel*, 199.

op een of andere manier aan elkaar merkbaar maken verbindt, maakt dat die ervaring van de gemeenschap niet is beperkt tot de officiële georganiseerde kerkgemeenschap waar iemand lid van is.

Dus ik merkte dat daarmee mijn betrokkenheid minder werd, dat ik daarmee mijn geloof nog steeds goed kon voeden. Ik heb een goede bijbelstudiegroep dus daarin merk ik het sociale wat je nodig hebt voor geloof vind ik daar heel erg in. Tenminste voor mij is dat wel echt een van de dingen die erbij hoort, je kunt niet alleen geloven.
(Freek)

In het voorstel van Peter Ward voor een *Liquid Church* stelt hij voor om de kerk daar te zien waar Christus wordt ervaren door het delen met elkaar als christenen onderling.¹⁶⁶ Dit sluit ook aan bij Kuhke's gebruik van *koinonia* (paragraaf 3.3) om gemeenschap te begrijpen, waar de relatie tussen God en de relatie tussen mensen gezamenlijk de identiteit van de gemeenschap bepaalt en die relaties kunnen in principe overal en op elk moment vorm krijgen.¹⁶⁷

Hoewel God en het geloof niet in alles wat de gemeenschap doet een georganiseerde of centrale plek hoeft te krijgen, zijn de respondenten het er wel over eens dat het uiteindelijk wel 'ergens over moet gaan' en dat er op z'n minst ruimte moet zijn voor het geloof wanneer de gemeenschap in wat voor vorm of op wat voor plek ook samenkomt.

En daarin [recreatieve activiteiten] wel natuurlijk altijd wel de ruimte hebben voor een echt gesprek he? [...] Want je weet nooit wanneer iemand het nodig heeft. Of dat je het zelf nodig hebt. (Freek)

Met het geloof als kern van de gemeenschap hebben mensen ook hoge verwachtingen van zichzelf en anderen in die gemeenschap.

Misschien is je verwachting wel hoger in de kerk vanwege je geloof, vanwege God. We zeggen, we belijden allemaal samen ons geloof en we vechten elkaar de tent uit. Dat is zo fout. (Albert)

Duidelijk wordt dit in wat mensen willen doen om onderdeel te blijven van de gemeenschap. De manier van leven en omgaan met elkaar die vanuit het geloof wordt nagestreefd is binnen en buiten de kerk hetzelfde, maar de mate en duur waarin mensen het blijven proberen wanneer gemeenschap moeizaam gaat is binnen de kerk groter. Op dit moment is er dan niet altijd, of niet met iedereen, sprake van gemeenschapservaring, maar dient de gemeenschapservaring uit het verleden samen met de overtuiging dat 'we bij elkaar en bij God horen' als motivatie om toch te blijven investeren.

Geloof speelt verder een rol in hoe de gemeenschap wordt vormgegeven door het voorbeeld van Jezus Christus. Zo noemt een respondent bijvoorbeeld vanuit het geloof in staat te zijn tot vergevingsgezindheid. Dat zorgt ervoor dat de gemeenschapservaring minder snel wordt verstoord wanneer er spanningen zijn, omdat mensen langer geneigd zijn het te blijven proberen.

Dat maakt wel een groot verschil. En op het werk heb ik dat niet. Als iemand bij mij niet goed functioneert op de afdeling...probeert er alles aan te doen om beter te

¹⁶⁶ Ward, *Liquid Church.*, 2.

¹⁶⁷ Kuhnke, *Koinonia*; gevonden bij: Brouwer, *Geloven in gemeenschap*.

worden en dat lukt niet. Dan gaat hij toch echt weg. [...] En dat is in de kerk toch anders. (Albert)

Tegelijkertijd hebben conflicten binnen de geloofsgemeenschap diepe impact. Zo stelt Jan tijdens de focusgroep na een gesprek over de periode in aanloop naar de scheuring 15 jaar geleden:

Hieruit blijkt al dat het ons allemaal verschrikkelijk veel pijn heeft gedaan. En ja misschien nog doet.

Tot slot bepaalt het geloof mede hoe individuen in de gemeenschap staan, omdat het geloof mede de identiteit bepaald. Vanuit het geloof komt een gevoel van acceptatie en liefde waardoor mensen soms, niet altijd, ook in staat zijn om kwetsbaar te zijn en zich open te stellen ondanks verstoorde menselijke relaties. Willem zegt daarover:

Ik denk dat je voor een kerk misschien wel heel goed moet weten wie je zelf bent. [...] Dat ik denk van misschien moet je in een kerk dus juist wel heel goed bij jezelf kunnen blijven. Van dat je band met God wel heel sterk maakt dat je je geaccepteerd voelt zoals je...he als een soort van bevestiging van hoe je gemaakt bent. Meer dan dat je een opdracht krijgt van hoe je moet zijn zeg maar.

6.2.2 | God als verbinder van de gemeenschap

In de gemeenschap wordt God gezien als verbinder. Het is God die de mensen aan elkaar heeft gegeven. Hierbij is ook een bewustzijn van het feit dat men elkaar niet heeft uitgekozen. Het was voor respondenten duidelijk en belangrijk dat gemeenteleden niet hetzelfde zijn als vrienden of familie. Dat maakte ook dat voor sommigen de aanspreekvorm 'broers en zussen' tot weerstand leidde. In de term 'broeders en zusters' herkende men wel de relationaliteit, een bepaalde formaliteit van 'de gemeente' en het aan elkaar gegeven zijn. Daarin werd ook een stuk 'het met elkaar uithouden' en in geloof aan elkaar vasthouden gevonden. Dit sluit aan bij het idee van Henk de Roest om verbond als beeld van gemeenschap te gebruiken (paragraaf 3.6), omdat daarin het normatieve streven voor de gemeenschap en het menselijke falen de ruimte krijgen.¹⁶⁸ Met betrekking tot het vasthouden werd de steun van God als belangrijk ervaren. Vooral de respondenten die de periode hadden meegemaakt dat er in de gemeente zo'n sterke onenigheid was dat het heeft geleid tot een scheuring hadden die steun van God sterk ervaren.

Eén ding was zeker, die hou vast hadden we, en dat was God. Want als we dat niet hadden dan waren we helemaal uit elkaar gevallen. Dan was het... want het was gewoon heftig. Simpel zat. (Jodi)

Duidelijk werd in het gesprek dat die periode van verbroken verbondenheid nog steeds veel pijn deed. Onderdeel van die pijn was de gemeenschapservaring die door de onenigheid volledig weg was (met uitzondering van de groep waartoe men behoorde).

¹⁶⁸ Roest, 'Communicative Identity', 293–94.

6.3 | Geloven in gemeenschap

Geloof wordt door respondenten enerzijds gezien als een persoonlijk keuze die gemaakt moet worden. Tegelijkertijd speelt daarbij de gemeenschap een onmisbare rol. Hoewel zij zich theoretisch kunnen indenken dat geloven zonder gemeenschap mogelijk is, zou het voor henzelf niet mogelijk zijn. Hierin speelt verlangen naar gemeenschap, het kunnen delen en van elkaar leren een belangrijk rol. Vooral voor de dertigers is de gemeenschap, het leven met elkaar en de gesprekken onmisbaar. Dit komt, zoals in hoofdstuk 3 is besproken, ook naar voren in onderzoek naar gemeenschapservaring en de ontwikkeling van geloof bij adolescenten door Marcel Barnard en Harmen van Wijnen.¹⁶⁹ Het is interessant dat deze zelfde lijn nog lijkt door te lopen tot in de begin dertig. Dat zowel het individuele als het gemeenschappelijke van belang is voor het geloof en de geloofsontwikkeling verklaart Karl Rahner theologisch door de interpersoonlijke communicatie als wezenlijk onderdeel van het menselijk bestaan te begrijpen in het licht van de wezenlijke redding van de mens in relatie met God en zo tot de conclusie komt dat de interpersoonlijke relatie een vanzelfsprekend onderdeel is van het geloof.¹⁷⁰ Ook vanuit de sociale wetenschappen wordt door Abby Day de prevalerende theorie van Grace Davie van een toenemende *believing without belonging* weerlegt:

...the study has complicated notions of ‘believing without belonging’ or ‘private belief’ by exploring belongings as expressions of relatedness, suggesting that people may not simply be expressing how they belong, but how they may be also longing for deeper connections with the social. Belief, like emotion, does not exist pre-formed in the individual but is relationally produced, suggesting resonance with an earlier meaning of belief – ‘be loved’. The activity of ‘doing belief’ is described as an active, reflective orientation towards belief arising from human, emotional interaction and personal reflection.¹⁷¹

In de onderzoeksresultaten zijn twee lijnen terug te vinden: in gemeenschap geloof ontwikkelen en in gemeenschap God ontmoeten.

6.3.1 | In gemeenschap geloof ontwikkelen

Op verschillende manieren spreken respondenten over de invloed van de gemeenschap op de geloofsontwikkeling. Zo stelt één respondent dat de gemeenschap het geloof heeft gered, omdat ze door de gemeenschap weer in staat was om het geloof te ervaren. Interessant is het ogenschijnlijk onderscheid tussen de generaties. Waar er bij twee van de drie respondenten in de jongere generatie gemeenschapservaring zowel een positief als een negatief effect op het geloof kan hebben, wordt bij de oudere generatie vooral het positieve effect geduid. Bij verhalen waarin er gebrek aan gemeenschapservaring is wordt door de (naar verhouding) oudere respondenten gesteld dat het geloof daardoor niet wordt aangetast of zelfs wordt versterkt door de steun die zij van God ervaren in die moeilijke tijd. Mijn hypothese is dat een mogelijke verklaring hiervoor is in hoeverre het geloof al gevormd is. Ouderen hebben wellicht een volledig gevormd geloof dat een vaste plek heeft in de identiteit, waar dat in jongeren nog meer bezig is zich te vormen. Uiteraard blijft geloof, net als identiteit, zich een leven lang ontwikkelen, maar daarin ontstaat op een gegeven moment wel een

¹⁶⁹ van Wijnen en Barnard, ‘Connected to the wellspring’; Barnard e.a., ‘Being together in youth worship’.

¹⁷⁰ Karl Rahner, *Foundations of Christian Life: An Introduction to the Idea of Christianity*, vertaald door William W. Dych (New York, NY: Crossroad, 1982), 322–23; gevonden bij: Kärkkäinen, ‘Church Als Communion of Communions’, 333.

¹⁷¹ Day, *Believing in Belonging*, 191.

bepaalde stabiliteit (crises die deze stabiliteit verbreken daargelaten). Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om onderzoek te doen onder ouderen die nog maar net tot geloof zijn gekomen. Op die manier kan duidelijk worden of de generatie of de mate waarin het geloof is ontwikkeld het verschil verklaart.

Een van de manieren waarop de gemeenschap effect heeft op het geloof is doordat in de gemeenschap van elkaar wordt geleerd. Het meeste worden hierbij de gesprekken genoemd waarin iemand met andere perspectieven in aanraking wordt gebracht, kritisch wordt bevraagd en bevestigd wordt in het eigen geloof. Dit leidt tot nadenken en verrijking van het geloof. Daarnaast wordt er in de gemeenschap geleerd door het voorbeeld wat de ander laat zien van het geloofsleven. Hierin is het zintuigelijk zien en horen ook van belang. Zowel het leren van elkaar als het zien van een voorbeeld geeft mensen (vernieuwde) motivatie om met het geloof bezig te gaan.

Daarnaast draagt gemeenschap bij aan geloof door elkaar te ondersteunen in het geloof wanneer geloven moeilijk is. Die ondersteuning kan vorm krijgen in gebed en gesprekken over het geloof. Maar ook in het de ander blijven betrekken bij de gemeenschap.

Nou ja, ik weet gewoon wel dat er best wel mensen zijn die dat zo nu en dan wel eens hebben. Dat je gewoon het lastig vindt, of het moeilijk vindt, soms om dingen die er gebeuren. Dat je denk van man is dat nou he? Maar dan toch bij de gemeenschap blijven en horen. Dat vind ik juist het hele mooie en fijne. En ook juist die mensen er dan wel bij betrekken. (Jodi)

Doordat de gemeenschap iemand erbij blijft betrekken krijgt de ander, als die zich laat betrekken, de mogelijkheid om door het geloof van de ander gedragen te worden tot diegene weer op het punt komt dat het zelf weer kan geloven. Hierbij speelt het leren en motiveren van elkaar een rol in het herstellen van het geloof. Maddix e.a. stellen dan ook dat de ontwikkeling van geloof het meest wordt beïnvloed door deelname aan de gemeenschap en gemeenschapservaring (door hen geduid als relationaliteit in de gemeenschap).¹⁷²

6.3.2 | In gemeenschap God ontmoeten

In de gemeenschap worden niet alleen geloof en ideeën over God en een leven met God gevormd en gestimuleerd, maar in de gemeenschap zelf wordt ook de ontmoeting met God ervaren. Dit gebeurt wanneer iets van God wordt herkend in de gemeenschap, bijvoorbeeld de liefde waarmee er met elkaar om wordt gegaan. Hierin ervaren mensen de aanwezigheid van God. Een voorbeeld dat hiervan werd gegeven is dat omzien naar elkaar zichtbaar wordt in het ontvangen van een kaartje. Door het gedeelde geloof werd dat omzien naar elkaar geduid als iets van God en daarin werd ook ervaren dat God naar hen omzag. Geloofsovertuigingen spelen hierin ook een rol. De overtuiging dat God erbij is wanneer mensen in zijn naam samenkomen, maakt dat mensen in de gemeenschappelijkheid die zij waarnemen en ervaren, in bijvoorbeeld een koffiemoment, God ook ontmoeten. Ook door de liturgie heen draagt de gemeenschap bij aan de ontmoeting met God. Het tot je komen van Gods woord en het ontvangen van de zegen is alleen mogelijk door de gemeenschap waarin die liturgie plaatsvindt. Alleen thuis is God op die manier niet te ervaren in liederen of Bijbellezen. Tot slot wordt in het als gemeenschap vormgeven aan het geloof Gods aanwezigheid ervaren, bijvoorbeeld als onderdeel van een christelijk koor. Door gezamenlijk te zingen, het geloof te uiten en te genieten van die schoonheid wordt de aanwezigheid van God ervaren. De manier waarop die ontmoeting wordt ervaren is zowel rationeel als emotioneel. Het

¹⁷² Maddix, Kim, en Estep, *Understanding Faith Formation*, 77.

rationele aspect zit in de overtuigingen en in de herkenbaarheid. Het gevoel dat bij die ontmoeting met God komt wordt benoemd als warm, bijzonder en fijn. Eén respondent verwoordde het ook als een brok in de keel, kippenvel en een emotioneel gevoel waarbij het minste of geringste kan leiden tot huilen. Ook hierin haken de intermenselijke dimensie en de religieuze dimensie weer op elkaar in, want Brouwers eschatologische visie (paragraaf 3.3) bevestigt dat de gemeenschap in een groter geheel wordt gezet en zo Gods aanwezigheid kan weerspiegelen.¹⁷³

6.4 | Afronding

De relaties tussen God en geloof enerzijds en gemeenschap anderzijds blijkt te liggen in het feit dat de intermenselijke en religieuze dimensie niet volledig van elkaar gescheiden kunnen worden. Hoe ze precies met elkaar verbonden zijn en op elkaar inwerken is complex. In de inleiding (6.1) heb ik hier wat suggesties voor gedaan. De praktijkervaring van de respondenten lijkt een constant heen en weer tussen de twee dimensies weer te geven, een bijna met elkaar verstrengeld zijn. Misschien is het dan ook wel niet mogelijk om een eenduidig verband tussen de twee dimensies aan te wijzen. Maar is de relationaliteit tussen de dimensies net zo rommelig als de dimensies zelf, omdat in beide de feilbare mens onderdeel is van de relatie (met de ander of met God). Hierin is de benadering van de *koinonia* vanuit het verbond, zoals we bij Henk de Roest zagen in hoofdstuk 3, een theologische duiding. Het is Gods genade die de gemeenschap aan elkaar geeft, Zijn trouw die de gemeenschap steeds weer op elkaar betreft (ook al is bij elkaar houden niet altijd mogelijk) en de mens die in haar kwetsbaarheid en feilbaarheid daarin mee probeert te gaan en onderweg ervaringen opdoet. We hebben dan ook gezien dat zaken die in hoofdstuk 4 en 5 aan de orde kwamen waarin gemeenschap werd ervaren ook raken aan geloof. Beide kanten op beïnvloeden ze elkaar: er wordt gemeenschap ervaren in geloof en er wordt geloof gevonden in de gemeenschap. Voor de ene persoon staat in de ervaring de gemeenschap die het geloof beïnvloedt meer op de voorgrond en voor de ander het geloof dat de gemeenschap geeft.

De invloed van geloof op de gemeenschap is tweeledig. Ten eerste vormt geloof de gemeenschap doordat (1) het gedeelde geloof gemeenschapservaring geeft, (2) men vindt dat het in de een christelijke of kerkelijke gemeenschap wel 'ergens over moet gaan', (3) in de kern het geloof altijd onderdeel moet zijn van het samenzijn en (4) het geloof bepaalt hoe vorm wordt gegeven aan gemeenschap, waarin Christus voorbeeld leidend is. Ten tweede is God de verbinder van de gemeenschap. Men ervaart dat ze door God aan elkaar gegeven zijn wat maakt dat men in geloof elkaar ook in moeilijke tijden wil vasthouden.

Op twee manieren beïnvloedt andersom ook de gemeenschap het geloof. Ten eerste wordt in de gemeenschap het geloof ontwikkelt. Men leert van, motiveert, ondersteunt, draagt en betreft elkaar. Ten tweede vindt in de gemeenschap met elkaar ook de ontmoeting met God plaats.

¹⁷³ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 11–13.

Hoofdstuk 7: Afronding

7.1 | Integratie

In deze scriptie is de ervaring van gemeenschap in de kerkelijke gemeenschap onderzocht. Er is uitgegaan van de relationaliteit van de christelijke gemeenschap. Hierbij was er zowel interesse in intermenselijke dimensie, de religieuze dimensie en de verhouding hiertussen. In hoofdstuk 3 bleek uit het literatuuronderzoek verder dat deze dimensies op elkaar van invloed zijn, maar bleek de verhouding lastig te duiden. Door het empirisch materiaal werd het belang van de intermenselijke en religieuze dimensie bevestigd en bleek dat de intermenselijke dimensie prominenter in de data naar voren kwam. Zowel vanuit de theologie als vanuit de sociale wetenschappen werd duidelijk dat aandacht voor het individu en voor de relationaliteit van belang zijn voor gemeenschapservaring. Die relationaliteit wordt begrepen in zowel de intermenselijke als de religieuze dimensie. Vanuit het theoretisch kader ontstond de vraag hoe deze twee dimensies zich in de ervaring van mensen tot elkaar verhouden. Uit de empirische gegevens bleek dat mensen makkelijker en meer spreken over de intermenselijke dimensie dan over de religieuze dimensie. Wat hier de oorzaak van is zou uit vervolgonderzoek moeten blijken. Suggesties die hiervoor zijn gedaan zijn de manier waarop het onderzoek is opgezet, verschil in taalvaardigheid van de respondenten in de verschillende dimensies en dat de intermenselijke dimensie op een of andere manier voorgaat aan of een voorwaarde is voor de religieuze dimensie. Theologisch is dit laatste een complexe vraag waar in deze scriptie niet volledig recht aan kon worden gedaan. Een aantal overwegingen kunnen daarbij wel gegeven worden. Ten eerste is de gemeenschap een door God gegeven gemeenschap. Sake Stoppels zegt daarover: “de kerk zal moeten blijven volhouden dat in de gemeenschap rond Christus we elkaar niet uitkiezen.”¹⁷⁴ Theologisch gezien gaat God, de religieuze dimensie, dan ook voor aan de gemeenschap, de intermenselijke dimensie. Anderzijds zien we ook dat God zichtbaar wordt in de ander. Het relationele en communicatieve karakter van het geloof (begrepen van gemeenschap met God) maakt volgens Immink dat de intermenselijke dimensie drager is van de religieuze dimensie.¹⁷⁵ Een hypothese zou kunnen zijn dat het belang van gevoel en zintuiglijkheid dat bleek uit het empirische materiaal verklaart waarom de intermenselijke dimensie de religieuze dimensie lijkt mogelijk te maken. De zintuiglijkheid vindt immers plaats in het intermenselijk contact en gevoel kan in dat contact worden geduid en zo drager worden van het gevoel van Gods aanwezigheid. Dit maakt echter nog niet duidelijk hoe die verhouding tussen de intermenselijke dimensie en de religieuze dimensie moet worden begrepen. Het lijkt in ieder geval te complex te zijn om te spreken van een oorzakelijkheid of voorwaardelijkheid van de ene dimensie voor de ander. Verder onderzoek zou hier mogelijk meer duidelijkheid over kunnen geven. Maar de suggestie is ook gedaan dat een eenduidig verband tussen de twee dimensies wellicht niet gevonden kan worden, omdat beide dimensies draaien om relaties waarin mensen een plek hebben wat de relatie en communicatie feilbaar maakt. Wellicht kan het theologisch begrip ‘verbond’ iets weergeven van de complexe en rommelige relatie tussen de twee dimensies: Het is Gods genade die de gemeenschap aan elkaar geeft, Zijn trouw die de gemeenschap steeds weer op elkaar betreft (ook al is bij elkaar houden niet altijd mogelijk) en de mens die in haar kwetsbaarheid en feilbaarheid daarin mee probeert te gaan en onderweg ervaringen opdoet.

¹⁷⁴ Sake Stoppels, ‘Een kerk met gastvrije drempels. Over zegenen en dopen.’, in *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013), 51.

¹⁷⁵ Immink, *In God geloven*, 125–27.

Ondanks de verstrengeling van de twee dimensies bleken respondenten ook onderscheid te maken tussen de twee dimensies en daar verschillende eigenschappen aan te geven.

In de intermenselijke dimensie werden twee overkoepelende thema's ontdekt voor het ervaren van gemeenschap, namelijk 'samen thuis' en 'samen leven'. Het thema 'samen thuis' raakt aan het concept *belonging* en wordt gevonden in gevoel, de persoon en de gemeenschap. Zonder gevoel zeggen respondenten de gemeenschap niet te kunnen ervaren. Maar ook de persoonlijke mogelijkheid en wil tot deelnemen en de mogelijk vanuit de gemeenschap om 'jezelf te kunnen zijn' maakt ervaring van gemeenschap mogelijk. Op het relationele vlak zorgen gezamenlijkheid, herkenbaarheid, welkom zijn en gezelligheid een belangrijke rol in het ervaren van gemeenschap. Het tweede intermenselijke thema 'samen leven' gaat over hoe er vorm wordt gegeven aan de gemeenschap en hoe daarin die gemeenschap kan worden ervaren. Hierin blijkt het leven delen – weten wat er speelt en met elkaar optrekken – bij te dragen aan gemeenschapservaring. Dat draagt bij aan het elkaar kennen wat zorgt voor verbondenheid, veiligheid en vertrouwen en zo de mogelijkheid biedt om gemeenschap te ervaren. Tot slot wordt in de betrokkenheid op elkaar, in het naar elkaar omzien, voor elkaar beschikbaar zijn, meelevens, zorgdragen en samen dingen voor Gods aangezicht brengen, de gemeenschap concreet en daarmee waarbaar.

Hoewel de intermenselijke dimensie prominenter in de gesprekken naar voren kwam, bleek de religieuze dimensie door respondenten als onmisbaar gezien voor een specifieke christelijke gemeenschap. De relatie tussen de twee dimensies bleek twee kanten op te werken: er wordt zowel in de gemeenschap geloof gevonden als in het geloof gemeenschap gevonden. Het geloof wordt gezien als kern van de gemeenschap en wanneer wordt ervaren of gezien dat iemand anders het geloof met jou deelt leidt dit tot gemeenschapservaring. Daarnaast wordt God gezien als verbinder van de gemeenschap. In de gemeenschap wordt geloof gevonden doordat God wordt ontmoet in de ander en doordat men in relatie met de ander in het geloof wordt onderwezen, gemotiveerd, ondersteunt en gedragen.

7.2 | Conclusie

In deze scriptie is uitgegaan van het belang van 'gemeenschap' voor de identiteit van de kerk en voor het geleefde geloof van mensen. Hierin speelt zowel de intermenselijke relatie als de relatie tussen God en mens een rol. Iets van die twee relaties die een rol spelen in kerk-zijn komt terug in de volgende belofte van God:

Want waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben Ik in hun midden.

MATTHEÛS 18:20, NBV

Dit onderzoek heeft in beeld willen brengen hoe deze belofte vorm krijgt en wordt ervaren en geduid in het alledaagse leven van mensen.

Dit is gedaan door te zoeken naar een antwoord op de vraag:

“Hoe ervaren mensen ‘gemeenschap’ in een kerkelijke gemeenschap en hoe wordt deze ervaring religieus geduid?”

Er is gebleken dat deze ervaring vorm krijgt in de complexe verstrengeling van de intermenselijke en religieuze dimensie van gemeenschap. Hierin lijkt de intermenselijke dimensie drager te zijn van de religieuze dimensie en tegelijkertijd de religieuze dimensie de intermenselijke dimensie te voeden. Het lijkt hierbij zo te zijn dat de intermenselijke dimensie meer en gemakkelijker wordt besproken.

Hierboven zijn enige aanzetten gedaan hoe dit zou kunnen worden begrepen. Er werd gezien dat de nadruk op de intermenselijk dimensie in tegenstelling staat tot de nadruk op de religieuze dimensie die wordt gevonden in het onderzoek van Henk de Roest in zijn boek *Huis voor de ziel* (2010). Vanuit het sociaal wetenschappelijk concept van belonging (Day¹⁷⁶) en het idee dat het menselijk discours een intermediair is voor het gesprek tussen God en de mens (Immink¹⁷⁷) kan het belang van de intermenselijke dimensie worden begrepen. Daarnaast werd duidelijk dat in de laat-moderne tijd mensen voor zingeving afhankelijk zijn van de onderlinge relaties nu dogma's en onderwijs hierin niet meer toereikend zijn.¹⁷⁸ Bij verschillende auteurs, zoals Day en Immink, werd duidelijk dat geloof performatief is en ontstaat in relaties. Met Brouwer zagen we dat de gemeenschap ook een weerspiegeling van God kan zijn.¹⁷⁹ Hoewel dus in de literatuur genoeg onderbouwing is te vinden voor het belang van de intermenselijke dimensie is in de literatuur geen verklaring gevonden voor de nadruk die in dit onderzoek op die intermenselijke dimensie ligt. Dit onderzoek voegt daarop een aanvulling en laat zien dat de *ervaring* hierin een mogelijke verklaring kan zijn. In de ervaring die mogelijk wordt gemaakt in het intermenselijke contact, is het ook mogelijk om iets te ervaren van God. Dat betekent niet dat de mens voorgaat aan God. Vanuit Immink's idee van de menselijke relatie als intermediair en vanuit het besef dat Christus in de gemeenschap en in de mens werkt ontstaat het idee dat de goddelijke dimensie zo doorwerkt in de menselijke dimensie dat deze zo wordt getransformeerd dat God daarin zichtbaar en ervaarbaar wordt. Daarmee gaat God voor aan de gemeenschap én is de gemeenschap (servaring) onmisbaar in het ervaren van God.

De implicatie van dit onderzoek kan denk ik op zijn minst zijn dat kerken in het zoeken naar een manier om mensen in de huidige belevingscultuur te blijven betrekken bij de kerk en het geloof, aandacht moeten hebben voor die intermenselijke dimensie. Waarbij de religieuze dimensie altijd de oorsprong is, maar niet op een georganiseerde manier in elk samenkomen hoeft worden ingebouwd. Er is gebleken dat de religieuze dimensie wanneer mensen die het geloof delen samenkomen vanzelf op een of andere manier vorm krijgt en God wordt ontmoet of geloof vorm krijgt.

¹⁷⁶ Day, *Believing in Belonging*.

¹⁷⁷ Immink, *In God geloven*.

¹⁷⁸ Modderman, *Kerk [in] Delen*, 152.

¹⁷⁹ Brouwer, *Geloven in gemeenschap*, 11–13.

Bibliografie

- Ammerman, Nancy T. *Studying Congregations: A New Handbook*. Nashville, TN: Abingdon Press, 1998.
- Ammerman, Nancy T., Arthur Emery Farnsley II, en Tammy Adams. *Congregation & Community*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1997.
- Barnard, Marcel, Malan Nel, Jos De Kock, en Ronelle Sonnenberg. 'Being together in youth worship: an empirical study in Protestant Dutch contexts : original research'. *HTS : Theological Studies* 71, nr. 2 (2015): 1–10. <https://doi.org/10.4102/hts.v71i2.2832>.
- Baumert, Norbert. *Koinonein und Metechain - synonym? Eine umfassende semantische Untersuchung*. Stuttgart: Verl. Katholisches Bibelwerk, 2003.
- Berkhof, H. *Christelijk geloof: een inleiding tot de geloofsleer*. 5e herz. dr. Nijkerk: Callenbach, 1985.
- Bonhoeffer, Dietrich. *Life Together: Prayerbook of the Bible*. 1st English-Language ed. with new supplementary material. Dietrich Bonhoeffer Works, vol. 5. Minneapolis: Fortress Press, 1996.
- Bourdieu, Pierre. 'Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip'. In *Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal*, door Pierre Bourdieu, 120–41. Amsterdam, 1989.
- Brouwer, Rein. *Geloven in gemeenschap: het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap*. Kampen: Kok, 2009.
- Brunner, Emil. *The Misunderstanding of the Church*. Cambridge: Lutterworth, 2002.
- Bryman, Alan. 'Focus Groups'. In *Social Research Methods*, door Alan Bryman, 473–91, Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2016.
<https://www.loc.gov/catdir/enhancements/fy1617/2015940141-t.html>.
- Cameron, Helen, Deborah Bhatti, Catherine Duce, James CP Sweeney, en Clare Watkins. *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM Press, 2010.
- Coleman, James S. 'Social Capital in the Creation of Human Capital'. *The American Journal of Sociology* 94, nr. Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure (1988).
- Davie, Grace. "'An ordinary God": the paradox of religion in contemporary Britain. (Special Issue: Britain as a European Society?)'. *The British Journal of Sociology* 41, nr. 3 (september 1990): 395(27).
- . *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Making Contemporary Britain Series. Oxford: Blackwell, 1994.
- Day, Abby. *Believing in Belonging: Belief and Social Identity in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Day, Graham. *Community and Everyday Life [The New Sociology]*. Abingdon: Routledge, 2006.
- Haspels, Nanne E. 'Binding en verbond: gewenste en veronderstelde betrokkenheid bij de kerkelijke gemeente'. Kok, 1999.
- Hopewell, James. 'Building Effective Ministry. Theory and Practice in The Local Church'. In *The Jovial Church. Narrative in Local Church Life. Literary Symbolism.*, door Carl S. Dudley, 68–83. San Francisco, CA, 1983.
- Immink, Gerrit. *In God geloven: een praktisch-theologische reconstructie*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2003.
- Jonkers, Jan. *De gelovige gemeente: een godsdienstsociologische beschrijving van het geloofsleven in drie plaatselijke gereformeerde kerken*. Kampen: Kok, 1999.
- Kärkkäinen, Veli-Matti. 'Church Als Communion of Communions'. In *Hope and Community. A Constructive Christian Theology For The Pluralistic World, Volume 5*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2017.
- . *Hope and Community. A Constructive Christian Theology For The Pluralistic World, Volume 5*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2017.

- Kloppers, E. 'Veni, Veni, o Oriens ... Die Erediens as Kommunikatiewe Handeling Gerig Op Oriëntering, Uitdrukking, Verandering En Verbintenis'. In *Die Skriflig/In Luce Verbi* 37, nr. 1 (1 augustus 2003): 115–28.
- Kloppers, W.C. 'Ervaringsgeoriënteerde geloofsoordrag: geloofwaardige waarheid'. *Verbum et Ecclesia* 24, nr. 1 (2003): 104–12.
- Koffeman, L.J. *Het goed recht van de kerk: een theologische inleiding op het kerkrecht*. Kampen: Kok, 2009.
- Kuhnke, Ulrich. *Koinonia: zur theologischen Rekonstruktion der Identität christlicher Gemeinde*. Themen und Thesen der Theologie. Düsseldorf: Patmos Verlag, 1992.
- Maddix, Mark A., Jonathan H. Kim, en James Riley Estep. *Understanding Faith Formation: Theological, Congregational, and Global Dimensions*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, a division of Baker Publishing Group, 2020.
- Maffesoli, Michel, Don Smith, en Michel Maffesoli. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. Theory, Culture & Society. London: Sage, 1996.
<http://catdir.loc.gov/catdir/enhancements/fy0656/95072465-t.html>.
- Mason, Jennifer. *Qualitative Researching*. Third edition. London: SAGE, 2018.
- Meulen, Marten van der. 'College 2 Methodology Practical Theology'. 2020 2019.
- Min, Anselm Kyongsuk. *The Solidarity of Others in a Divided World*. New York, NY: T & T Clark, 2004.
- Modderman, J. *Kerk [in] Delen. Van leergemeenschap naar ontmoetingsgemeenschap*. Kampen: Kok, 2008.
- Pleizier, T.T.J. 'Religious Involvement in Hearing Sermons: A Grounded Theory Study in Empirical Theology and Homiletics'. Eburon, 2010.
- Putnam, Robert David. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- Rahner, Karl. *Foundations of Christian Life: An Introduction to the Idea of Christianity*. Vertaald door William W. Dych. New York, NY: Crossroad, 1982.
- Reuver, R. de, Martijn Vellekoop, en Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland. *Mozaïek van kerkplekken: over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn*. Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, 2019.
- Roest, Henk de. *Collaborative Practical Theology: Engaging Practitioners in Research on Christian Practices*. Theology in Practice, 2352-9288, volume 8. Leiden: Brill, 2020.
- . 'Communicative Identity: Habermas' Perspectives of Discourse as a Support for Practical Theology'. Kok, 1998.
- . *Een huis voor de ziel: gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema, 2010.
- . 'The Focus Group Method in Practical Ecclesiology: Performative Effects and Ecclesiological Rationale'. *Ecclesial Practices* 2, nr. 2 (2015): 235–54.
- Root, Andrew. *Faith Formation in a Secular Age: Responding to the Church's Obsession with Youthfulness*. Ministry in a Secular Age, volume one. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2017.
- Saroglou, Vassilis, en Adam B. Cohen. 'Believing, Bonding, Behaving, and Belonging: The Big Four Religious Dimensions and Cultural Variation'. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 42, nr. 8 (2011): 1320–40. <https://doi.org/10.1177/0022022111412267>.
- Schleiermacher, Friedrich, en Jack Forstman. *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*. Louisville, KY: Westminster/John Knox Press, 1994.
- Schuyt, Kees. 'Waar is de gemeenschap gebleven?' Gepresenteerd bij Negende J.H. van Oostbreelezing., Hilversum, maart 2007.
- Stoep, J. van der, en R. Kuiper. *Alles wat je hart begeert? Christelijke oriëntatie in een op beleving gerichte cultuur*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2007.
- Stoppels, S. *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013.

- Stoppels, Sake. 'Een kerk met gastvrije drempels. Over zegenen en dopen.' In *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013.
- Swinton, John, en Harriet Mowat. *Practical Theology and Qualitative Research*. Second edition. London: SCM Press, 2016.
- Van Wyk, Tania. 'Om saam te weet en dan te luister: Edward Schillebeeckx se begrip Deus Humanissimus as die kerk se gewete : original research'. *HTS : Theological Studies* 69, nr. 1 (2013): 1–10. <https://doi.org/10.4102/hts.v69i1.1983>.
- Ward, Peter. *Liquid Church*. Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers, 2013.
- Weber, Otto Heinrich, en Jürgen Moltmann. *Versammelte Gemeinde: Beiträge zum Gespräch über Kirche und Gottesdienst*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1975.
- Wijnen, Harmen van, en Marcel Barnard. 'Connected to the wellspring: ecclesiological capabilities of small groups of adolescents'. *International Journal for the Study of the Christian Church* 13, nr. 3 (1 augustus 2013): 208–21. <https://doi.org/10.1080/1474225X.2013.823035>.
- Zizioulas, John D. 'Communion and Otherness'. In *Communion*, 23 juli 2012. <https://incommunion.org/2012/07/23/communion-and-otherness-2/>.

Appendix 1: Data

De data bij de respondenten weergegeven zijn verkregen doormiddel van een korte demografische vragenlijst aan het begin van de focusgroep en interviews

Datum	Respondent code	Pseudoniem	Methode	Geslacht	Leeftijd	Betrokkenheid	Beroep	Lid / betrokken sinds
7-10-2022	R1	Jan	Focusgroep	man	66	Zeer betrokken	Gepensioneerd	1987
7-10-2022	R2	Jodi	Focusgroep	Vrouw	65	Zeer betrokken	Verkoop medewerkster	1987
7-10-2022	R3	Clara	Focusgroep	Vrouw	54	Zeer betrokken	Leerkracht PO	1997
7-10-2022/ 9-10-2022	R4	Koos	Focusgroep + interview	Man	66	Betrokken	Gepensioneerd	2001
7-10-2022/ 9-10-2022	R5	Albert	Focusgroep + interview	Man	62	Betrokken	Bussiness manager	1998
17-10-2022	R6	Freek	Interview	Man	33	Redelijk betrokken	Interim manager	1994
21-10-2022	R7	Willem	Interview	Man	43	Betrokken	Boekhouder	2013
23-10-2022	R8	Hilde	Interview	Vrouw	70	Redelijk betrokken	Gepensioneerd verpleegkundige	2004
23-10-2022	R9	Anna	Interview	Vrouw	34	Betrokken	Kinder Fysiotherapeut	2007
25-10-2022	R10	Mark	Interview	Man	29	Niet betrokken*	Fysiotherapeut en coördinator	*

*R10 bleek al 9 jaar niet meer lid te zijn van de gemeente en nu lid te zijn van de baptisten gemeente.

Appendix 2: data-analyse

Ronde	Getranscribeerde data	Gecodeerde data	Aantal codes	Gecomprimeerde aantal codes	Aantal groepen
1	Focusgroep Interview R6	Focusgroep Interview R6	327	100	19
2	Interview R4 Interview R5 Interview R6	Interview R4 Interview R5 Interview R6	-	140	21
3	Gedeelten van Interview R8 Gedeelten van Interview R9	Gedeelten van Interview R8 Gedeelten van Interview R10	-	147	21

*R10 nagelisterd, geen belangrijke aanvullingen of illustraties gevonden

GROEPEN NA RONDE 3:

1. Activiteiten
2. Bij elkaar horen
3. concreet verhaal
4. Deelnemen
5. diversiteit
6. Geloven in gemeenschap
7. Gemeenschap fluïde
8. Gemeenschap vinden in geloof
9. gevoel
10. Gezamenlijkheid
11. Gezelligheid
12. Herkenbaarheid
13. Jezelf kunnen zijn
14. Omstandigheden
15. overig
16. persoonlijk
17. predikant
18. Samen leven
19. Verbondenheid
20. verlangen
21. Welkom

Appendix 3: Datamanagementplan

DATAMANAGEMENTPLAN

1. Algemeen

NAAM STUDENT: Nathasja Hooiveld-Meijer

NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S): dr. TTJ Pleizier

DATUM: 23-12-2022

VERSIE: 1

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE:

Samen thuis, samen leven, samen geloven. Over wat maakt dat gemeenschap wordt ervaren in een kerkelijke gemeenschap en hoe dat religieus wordt geduid

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N) :

Het onderzoek richt zich op een case study van een plaatselijke gemeente van de Nederlands Gereformeerde Kerk en onderzoekt hoe mensen 'gemeenschap' ervaren binnen die kerkelijke gemeenschap en hoe zij dat religieus duiden. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van een theoretisch kader op basis van literatuur uit de sociale wetenschappen, de praktische theologie en de systematische theologie. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een focusgroep en interviews. Deze worden getranscribeerd en geanalyseerd met gebruik van Atlas.ti. De empirische data die hieruit tevoorschijn komen worden gerelateerd aan de literatuur.

TYPEN ONDERZOEKSDATA:

Schriftelijke bronnen: literatuur

Transcripties focusgroep en literatuur

Geluids- en beeldopname van de focusgroep en interviews

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN:

September 2022-december 2022

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE:

M4A-bestanden (opname focusgroep en interviews)

DOCX-bestanden (transcripties focusgroep en interviews)

Beeldopnames zijn in verband met privacy na transcriptie verwijderd.

BESTANDSFORMATEN:

638.2 MB (M4A-bestanden)

288 KB (DOCX-bestanden)

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB):

638.5 MB

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK:

Eigen PC (daartoe is geen andere mogelijkheid)

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

Protestantse Theologische Universiteit - Bibliotheek

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK:

Nathasja Hooiveld-Meijer

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

Protestantse Theologische Universiteit - Bibliotheek

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA:

De student is eigenaar van de data verzameld in de focusgroep en interviews. De boeken en artikelen waarnaar is gerefereerd zijn eigendom van de verschillende auteurs

PRIVACYGEVOELIGE DATA: JA / NEE

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGELD?

Na afloop van het onderzoek worden alle opnames op de computer van de student verwijderd. De transcripties zijn volledig geanonimiseerd. Respondenten hebben een informed consent getekend dat de informatie die zij hebben gedeeld anoniem mag worden gebruikt voor en weergegeven in dit onderzoek.

6. Overige zaken

=====

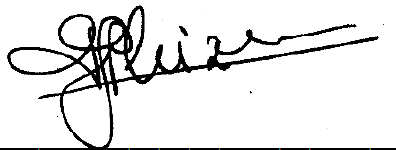
(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____

Naam, handtekening:

T.T.J. Pleizier

Datum:

25-1-2023

=====

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Nathasja Hoiveld-Meijer

Titel masterthesis: Samen thuis, samen leven, samen geloven. Over wat maakt dat gemeenschap wordt ervaren in een kerkelijke gemeenschap en hoe dat religieus wordt geïdentificeerd.

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Groningen, 25-1-2023

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Groningen, 25-1-2023

